

OCJENE I PRIKAZI

Esad Duraković, Lutvo Kurić, KUR'AN STILSKO I MATEMATIČKO ČUDO, Svjetlostkomerc, Sarajevo 2006, 149 str.

Literatura koja se bavi tumačenjem Kur'ana veoma je brojna i raznovrsna. S obzirom na mjesto koje ova sveta knjiga zauzima u povijesti ljudskoga roda, to nije nikakvo čudo. No, rijetko ćemo naići na djela koja se bave tumačenjem konsonantskih skupova sa početka dvadeset i devet kur'anskih sura i koja pritom koriste jezik matematike. Knjiga koja je pred nama predstavlja jedno takvo djelo. Sastoji se od dva dijela: prvi se odnosi na poetičku i stilističku interpretaciju teksta Kur'ana i taj dio uradio je Esad Duraković, dok je drugi dio koji se odnosi na matematičku obradu konsonantskih skupova uradio Lutvo Kurić.

Autori su u uvodu naglasili da ne pristaju na konzervativizam u tumačenju teksta Kur'ana, ali da ne žele pothranjivati ni relativizam. Time naglašavaju potrebu korištenja novih mogućnosti i pristupa u tumačenju Teksta, ali istovremeno odbacuju površnost i proizvoljnost.

U poglavlju *Književna i matematička poetika Kur'ana: sinteza kao argument* (str. 11-32) Duraković koristi posve interesantnu mogućnost i prilazi tumačenju pozicije teksta Kur'ana sa stanovišta semiotike kulture i pritom govori o "eksploziji" koju je u kulturi izazvao Tekst čije su "krhotine" ostale u stanju kretanja oko Teksta kao središta semiosfere, i to ne u haosu, već u kosmosu "čija uređenost je srazmjerna silama Teksta u centru". Kretanja i preoblikovanja oko Teksta su nužna i pokazuju da su "od

svih konačnosti konačne jedino mijene". Otuda vrata za nove načine i mogućnosti tumačenja moraju stalno biti otvorena, ne samo u obliku teoloških, lingvističkih i stilističkih tumačenja nego i drugih, među kojima značajno mjesto zauzima matematičko istraživanje Teksta. Duraković je u ovom poglavlju kontrastirao poetski i književni jezik, gdje je pokazao razliku između ova dva jezika u pogledu prisustva odnosno odsustva afektivnosti, sugestivnosti, konotativnosti, potrebe za kontekstom, individualiteta i subjektivnosti. No, poslije, na mjestu gdje govori o matematičkim analizama L. Kurićeva, zaključuje da čovjek nije u stanju na ovom stupnju razvoja u potpunosti pojmiti na koji način Kur'an objašnjava Univerzum matematičkim jezikom, te se tako i jezik matematike u ovom kontekstu smatra i sugestivnim i metaforičkim i konotativnim mada je prethodno pokazao da se upravo u pobrojanom pokazuje razlika između poetskog i matematičkog jezika. Takvu komplementarnost i sintezu poetskog i matematičkog jezika iziskuje sami univerzalni karakter Teksta. Govoreći u nastavku o odnosu književne i matematičke poetike, pokazuje da one nisu suprotstavljene, te da ostavljaju mogućnost naporednosti time što, "sa različitih polova, stalno dograđuju težnju Teksta da afirmira vlastitu izuzetnu uređenost i uređenost svijeta koji predstavlja". Krajnja konsekvencija jest argument kako vjera nije stvar fikcije i estetiziranja već istinska stvarnost. Jedna od glavnih niti koju autor provlači kroz ovaj rad i jest upravo naglašavanje da karakter kur'anskog teksta nije umjetnički već argumentativan, što u krajnjem otvara

i golemi prostor za jezik matematike u njegovom tumačenju.

Drugo poglavlje (*Stilogenost konsonantskih skupova u Kur'anu*, str. 32-42) posvećeno je konsonantskim skupovima, odnosno izoliranim konsonantima koji se nalaze na početku dvadeset i devet sura. Ti skupovi predstavljaju nepoznanicu jer je njihovu svrhu i značenje teško dokučiti. Oni ne sačinjavaju leksem - konstatira Duraković - jer nisu riječi ispunjene značenjem, niti su skraćenice, niti šifre. Uglavnom, komentatori Kur'ana, posve je sigurno, iznijeli su o ovom pitanju više različitih mišljenja nego o bilo kojem drugom. Duraković, sa puno znanstvenog opreza, već na početku naglašava da vlastiti pristup ne smatra i jedino valjanim. U različitim kombinacijama u konsonantskim enigmama pojavljuje se 14 konsonanata, što predstavlja polovinu arapskog alfabeta. Vezano za tu činjenicu autor iznosi zapažanje da se radi o afirmiranju principa dualnosti odnosno parnosti kao temeljnog principa egzistencije i ljepote. A sama dualnost "ističe Allahovu singularnost snagom postojanog kontrasta". Nadalje, tajanstveni konsonantski skupovi o kojima je riječ ne sadrže u sebi sva slova alfabeta, niti su ona koja sadrže poredana u skladu sa redoslijedom alfabeta. Takvim odstupanjem ističe se izuzetnost i nadmoć božanskog govora nad ljudskim.

Duraković je uočio određene opće odlike i zakonitosti u upotrebi konsonantskih enigmi na početku sura: javljaju se na početku sura u ulozi jakih pozicija teksta; javljaju se na početku dužih sura, koje nisu stilski markirane kao kratke sure, i pojačavaju njihovu stilsku vrijednost; poslije svake enigme, izuzev dvije, ukazuje se na Kur'an, čime se stavlja do znanja da je on objavljen na glasovnom sistemu kojim se služe i ljudi, ali je nadmoćan; imenicu Kur'an i njene sinonime koji se spominju poslije konsonantskih

enigmi prate atributi koji znače jasnost i istinitost, time se čitalac ili slušalac dovodi u stanje začuđenosti jer poslije nerazumljivih enigmi nailazi na ovakve attribute. Poslije iznesenih općih odlika i zakonitosti upotrebe ovih enigmi, Duraković iznosi saznanje da one "upućuju na samu bit Kur'ana, na njegovo božansko porijeklo, te da se u tom kontekstu mogu posmatrati kao svojevrsan 'zaštitni znak'".

Durakovićev pristup tumačenju Kur'ana na kakav nailazimo u ovoj knjizi bez sumnje je inovativan i osobit. On se otima iz okova tradicionalizma i otiskuje u nove i neistražene prostore koji se otvaraju za tumačenje ove svete knjige i pritom nije sputan određenim teorijama i tehnikama tumačenja teksta, niti određenim metodom tumačenja Kur'ana. Otuda štiva poput ovih predstavljaju sjajan znanstveni i umjetnički domet.

U drugom dijelu knjige, koji je naslovljen sa *Matematički jezik konsonanata* (str. 43-142), Kurić iznosi rezultate kompjuterskih istraživanja matematičkog reda i sklada Kur'ana očitovanog u konsonantskim skupovima koji se nalaze na početku dvadeset i devet kur'anskih sura. U tome cilju autor je na prvom mjestu prikazao tabelu konsonanata sa njihovim numeričkim vrijednostima. Interesantno je da se u ovom slučaju nije poslužio tradicionalnim tumačenjem numeričke vrijednosti arapskih slova kakva je prisutna u tzv. ebdžed sistemu, već je brojnu vrijednost konsonanata odredio shodno redoslijedu arapskog alfabeta (tako u ovom slučaju *alif* ima brojčanu vrijednost 1, *bā* ima brojčanu vrijednost 2 itd.). Matematičke operacije koje su korištene svode se uglavnom na četiri osnovne.

Metodološki pristup pri istraživanju matematičkog jezika konsonanata u Kur'anu autor zasniva na postavci po kojoj kodovi 19 i 7 predstavljaju spone

koje povezuje sve prirodne brojeve. Do postojanja tih kodova došlo se korištenjem najsavremenijih kompjuterskih, programskih, kibernetičkih i informacijskih sistema i zakonitosti. Slijedeći takav pristup, autor je pri analizi kur'anskih konsonanata nastojao prije svega pronaći matematičke relacije u kojima konsonante povezuju kodovi 19 i 7. Pored pronalazaženja navedenih kodova, autor se koristio relacijom par-nepar, konekcijom, analognim kodom, obrnutim spajanjem i drugim.

Budući da je riječ o preko pedeset različitih pristupa koje je vrlo teško prikazati na jednom mjestu, zadržat ćemo se na nekoliko njih.

Govoreći o makroteorijskoj koncepciji na osnovu koje su odabrani konsonanti koji čine skupove konsonanata na početku dvadeset i devet kur'anskih sura, autor naglašava da je izvjesno kako nauka ne može dati konkretan odgovor, tj. da ne može ponuditi konkretne matematičke formule odnosno grafičke skice ili prikaze. I pored toga, autor je pokušao pronaći objašnjenja za neke tajne. Tako je iznašao da pored već spomenutih kodova 19 i 7 postoji i kod 29. Operirajući kodom 29 u okviru matematičke korelacije konsonanata koji su upotrijebljeni u konsonantskim skupovima na početku 29 sura, došao je do rezultata koji kazuje da je zbir prvih pet konsonanata koji su upotrijebljeni u spomenutim skupovima jednak zbiru pozitivnih vrijednosti posljednjih pet konsonanata koji nisu upotrijebljeni u njima. Brojčano iskazano, krajnji rezultat izgleda ovako:

$$\begin{aligned}(377+323+116+58+0) &= \\ (29+87+145+174+348) & \\ 783 &= 783\end{aligned}$$

Nadalje, kada se izvrši konekcija skupova konsonanata koji su upotrijebljeni u skupovima konsonanata na početku 29 sura, također se dobije broj 783. Nakon

što je to pokazao, autor je otišao i dalje pa je skupove sa po 29 brojeva koji su u informacionom sistemu čiji je output element broj 783 predstavljeni redoslijedom numeričkih vrijednosti konsonanata od manje vrijednosti ka većoj predstavio u obrnutom smjeru, od veće vrijednosti ka manjoj:

$$000, 058, 116, 232, 377 \rightarrow 0000 058 116 232 377$$

$$58 116 232 377 = (783 + 783 + 783... + 783)$$

ili:

$$58 116 232 377 = [(58 + 116 + 232 + 377) \times Y]$$

$$Y = 74,222,519.$$

”Gledajući iz ugla matematike” - pojašnjava Kurić – ”ovdje se radi o nevjerovatnom fenomenu o kojem svoj sud tek treba dati nauka. Naime, zbunjuje činjenica da neki skup trocifrenih brojeva u linearnom i obrnutom redoslijedu daje jedan te isti rezultat, a to je u ovom primjeru broj 783. Također, frapantno je da zbir tih brojeva i njihova konekcija daju jedan te isti rezultat. Još mnogo toga zbunjuje i zadivljuje, pa očekujemo da će nauka u skoroj budućnosti detaljnije izučiti ovaj fenomen i dati objašnjenje.”

Kurić je pokazao i sljedeće: kada se izvrši i konekcija skupova konsonanata koji nisu upotrijebljeni u konsonantskim skupovima na početku 29 kur'anskih sura, i tada se kao rezultat dobije broj 783. Na nekoliko narednih stranica autor govori o primarnim i sekundarnim kodovima. Primarnima drži kodove 19 i 7, iz kojih kao sekundarni kod proizlazi 29, a iz njega 783. Kod koji je korespondirajući kodu 783 jeste kod 1856, a do tog broja autor je došao tako što je izračunao da zbir numeričkih vrijednosti prvih devet konsonanata koji su upotrijebljeni a čija vrijednost nije negativan broj odgovara zbiru numeričkih vrijednosti prvih devet

konsonanata čija je vrijednost negativan broj.

Naročito interesantan dio predstavlja mjesto gdje Kurić govori o skrivenom broju 931, za koji tvrdi da predstavlja aritmetički izraz za ime *Allah*. Uz pomoć ključa koji pored skrivenog broja uključuje i njegov analogni kod 139, autor dešifrira projekt kreacije broja ajeta u surama u Kur'anu. Na osnovu te činjenice, smatra autor, može se postaviti hipoteza da postoji matematička veza između skupova konsonanata koji su objavljeni na početku nekih sura i broja ajeta u svim surama. Autor je u nastavku, između ostalog, pokazao da kodovi 7 i 19 povezuju sve skupove konsonanata koji su spomenuti na početku 29 sura. To je pokazao na polju konekcije skupova konsonanata, zbira svih skupova konsonanata, numeričke vrijednosti konsonanata, matematičke analize konsonanata i dr.

Kurić je pristupio i konekciji numeričkih vrijednosti skupova konsonanata koji se spominju na početku 29 sura, a koji imaju različite numeričke vrijednosti, i došao do rezultata da kodovi 19 i 7 te kod 931 međusobno povezuju te skupove.

Pored ovdje navedenih pristupa, autor se pozabavio i sljedećim: matrica za odabir konsonanata, desna strana u matrici, relacija par-nepar, analogni kod konsonanata, formula za izračunavanje svih numeričkih vrijednosti, korespondirajući skupovi konsonanata, zbir svih skupova konsonanata, zašto su skupovi konsonanata objavljeni u 29 sure, parne i neparne numeričke vrijednosti, množenje konsonanata, kvadriranje konsonanata, prednost desne strane, primarni brojevi u skupovima konsonanata i dr.

Djelo koje je pred nama predstavlja znalački pristup istraživanju teksta Kur'ana, i to onog dijela teksta koji je, slobodno to možemo reći, ponajmanje istraživan, zato što konsonantski skupovi

izmiču mogućnosti uobičajenog lingvostilističkog tumačenja. Objavljivanje ove interesantne knjige, prve na našem jeziku koja se bavi primjenom jezika matematike u tumačenju Kur'ana (izuzmemo li pojedinačne radove Zulfikara Resulovića i Esada Durakovića), najvjerojatnije će izazvati i određene polemičke tonove onih koji nisu skloni ovakvom pristupu. Zasluga autora time neće biti umanjena; štaviše, bit će sigurni da su "dveri otkrivenute" - a to im je, kako su sami na kraju kazali, i bio cilj.

Munir Mujić

Đenita Haverić, KONTRASTIVNA ANALIZA PRAVIH PRIJEDLOGA U PERZIJSKOM I NJIHOVIH EKVIVALENATA U BOSANSKOM JEZIKU, Kulturni centar ambasade IR Iran u BiH, Sarajevo, 2006, 146 str.

Kad se zna da je literatura o perzijskom jeziku kod nas vrlo oskudna – a iranistika zasigurno predstavlja važnu disciplinu na ovim prostorima – onda je svaka nova knjiga o toj temi od velike važnosti. Posebno je oskudna literatura iz oblasti lingvistike, ne samo kod nas nego i u svijetu, pa čak i u samom Iranu. Stoga jedna ovakva stručna knjiga zaslužuje da se na nju obrati pažnja.

Knjiga je nastala kao magistarski rad odbranjen 2002. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, a njena tema su pravi prijedlozi i njihova značenja i funkcije u perzijskom jeziku, kao i njihovi prijevodni ekvivalenti u bosanskom jeziku. Literatura o pravim prijedlozima u perzijskom jeziku veoma je oskudna – što naglašava i autorica (str. 21) – i uglavnom se zadržavala na površinskoj

analizi. Zbog toga je autorica morala sama tragati za odgovarajućim primjerima iz korpusa koji je odabrala, a također je i prva u nas pokušala prikladnim naučnim metodama definirati i odrediti ulogu pravih prijedloga u perzijskom jeziku te, maksimalno se koristeći prikupljenom građom, protumačiti rezultate svoga rada i doći do navedenih zaključaka.

U *Uvodu* (str. 11-13) ističe se veliki značaj prijedloga u perzijskom jeziku budući da on pripada analitičkim jezicima, pa se njima nadomještaju mnogi padežni nastavci. Stoga je i funkcija prijedloga u perzijskom jeziku određivanje padežnih odnosa čiji su pokazatelji oni sami. U bosanskom jeziku je drugačije, on je sintetičkog tipa i u njemu prijedlozi upravljaju padežima. Tako jedan prijedlog može upravljati jednim ili više padeža, te se može izvesti zaključak kako od prijedloga kao upravnog elementa zavisi padež imenica, zamjenica i pridjeva. Dalje se navodi kako knjiga poseban akcent stavlja na semantiku prijedložnih fraza, a osvjetljava se i njihova sintaktička funkcija. Autorica u *Uvodu* još naglašava da se opredijelila za proučavanje pet najfrekventnijih, *pravih prijedloga*, u perzijskom jeziku.

U poglavlju pod naslovom *Teorijski okvir* (str. 15-27) autorica daje kratak osvrt na dijahronijski razvoj perzijskog jezika. Ovaj zalazak u dijahroniju vrlo je bitan jer je staroperzijski bio izrazito flektivan jezik (postojala je jednina, dvojina i množina imenica; muški, ženski i srednji rod; deklinacija imenica i zamjenica; osam padeža). U srednjem periodu historije iranskih jezika dolazi do promjene u gramatičkom ustroju perzijskog jezika. Stari, flektivni sistem, raspada se, a analitička konstrukcija jača, što kao rezultat daje da je moderni perzijski jezik analitičan. Ta promjena je umnogome utjecala na funkcije i značenja prijedloga. Naime, sve padežne nastavke iz staroperzijskog

jezika zamjenjuju prijedlozi, postpozicija *rā* i izafetske konstrukcije. Stoga se značenja i funkcije prijedloga bitno mijenjaju odnosno proširuju. U ovom poglavlju daju se još i kratke napomene o vrstama riječi, o redu riječi u perzijskom jeziku i navodi se perzijski alfabet. Pravi se i kratak osvrt na tumačenje perzijskih prijedloga u gramatikama koje su pisali Iranci i onima koje su pisali stranci, a daje se i podjela prijedloga prema iranskim i neiranskim autorima.

Poglavlje *Prijedlozi u bosanskom jeziku* (str. 29-35) nudi definicije prijedloga prema gramatikama bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika. Autorica ovdje navodi i rasprave o tome imaju li prijedlozi samo gramatičko ili i gramatičko i leksičko značenje, te zaključuje kako imaju oba, s tim da je osnovno gramatičko značenje s obzirom na to da prijedlozi ostvaruju različite gramatičke odnose među riječima unutar rečenice. Što se tiče sintaktičkih funkcija prijedložnih fraza, one mogu biti dopune ili dodaci (str. 32). I u našem, kao i perzijskom jeziku, prijedlozi se dijele na prave i neprave, što predstavlja bitnu podudarnost.

Prijedlozi u perzijskom jeziku (str. 37-49) naslov je sljedećeg poglavlja, gdje Haverić ponovo zalazi u dijahroniju navodeći kratak pregled prijedloga u avestinskom (jeziku iz staroiranske epohe) i srednjoperzijskom jeziku. Prijedlozi mogu biti sastavnim dijelom složenih glagola, mogu se spajati s prostim glagolima, uz prijedloge i izafet još jedan način nadomještanja nepostojanja padežnog sistema. Autorica ističe da upotreba prijedloga uz glagol dovodi do promjene značenja glagola. Dalje, slično kao i u prethodnom poglavlju, razmatra mjesto, značenje i upotrebu prijedloga, sintaktičke funkcije prijedložnih fraza i podjelu prijedloga u perzijskom jeziku.

Sljedećih pet poglavlja (*Prijedlog äz, Prijedlog be, Prijedlog ba, Prijedlog bär, Prijedlog dār* – str. 51-126) predstavljaju centralni i zasigurno najvažniji dio knjige. U svakom od tih poglavlja Haverić razmatra značenja pobrojanih prijedloga i njihove ekvivalente u bosanskom jeziku. Najznačajnija značenja prijedloga *äz* jesu: *od, iz, kroz*; prijedloga *be*: *ka, prema, u, na, za, do, radi*; prijedloga *ba*: *s, na*; prijedloga *bär*: *na, kod, ka, nad, o, po*; i prijedloga *dār*: *u, unutar, o*. Za svaki primjer navođen je i dokaz iz izabranog korpusa. Svaki primjer sadrži tri reda: prvi red na perzijskom jeziku, s boldiranim prijedlogom, drugi red sadrži transkripciju gornjeg, a treći nudi prijevod iskaza. Analizi su podvrgnute i sintaktičke funkcije prijedložnih fraza, isto tako uz navođenje primjera, a spomenute su i fonetske promjene prijedloga kod kojih one postoje, kao i mogućnost njihovog izostavljanja, prije svega u kolokvijalnom jeziku.

U *Zaključku* (str. 129-133) sumiraju se rezultati do kojih je autorica došla. Bitno je spomenuti sljedeće: Perzijski je jezik analitičkog tipa, pa je osnovna funkcija prijedloga određivanje padežnih odnosa koje pokazuju sami prijedlozi. Bosanski je sintetički jezik i odlikuje se velikim brojem prijedložno-padežnih konstrukcija, gdje od prijedloga, kao upravnog elementa, zavisi padež riječi na koju se odnosi. Dalje, prijedlozi u oba jezika stoje uglavnom ispred riječi na koju se odnose, s tim da ponekad mogu stajati i iza nje. Osnovna značenja prijedloga jesu prostorna i u perzijskom i u bosanskom jeziku, a iz njih su se razvila vremenska. Osim toga, prijedlozi označavaju uzrok, cilj, namjenu, poređenje, zajednicu, način itd. Podjela prijedloga u perzijskom jeziku odgovara njihovoj podjeli u bosanskom. Dakle, dijele se na prave i neprave. Nepravi prijedlozi mogu

biti izvedeni i složeni. Izvedeni prijedlozi mogu nastati od imenice ili priloga.

Knjiga je veoma korisno štivo ne samo za iraniste nego i za one koji se bave izučavanjem našeg jezika jer daje vrlo korisna i vrijedna saznanja o prijedlozima u bosanskom jeziku, bez obzira na to što autorica nije bosanistica po struci. Tu se njena vrijednost ne iscrpljuje, naprotiv. Knjiga je sigurno korisna i svima koji jezička pitanja gledaju s općelingvističkog aspekta. Zanimljive su podudarnosti dvaju jezika različitog tipa, koje daju doprinos izučavanju jezičkih univerzalija, a i razlike koje su doprinos proučavanju jezičkih partikularija i posebnosti konkretnih jezika, ili manjeg broja njih.

Munir Drkić

OTTOMAN LYRIC POETRY: AN ANTHOLOGY. Priredili i preveli: Walter G. Andrews, Najaat Black i Mehmed Kalpaklı, University of Washington Press, 2006, 392 str.

Današnjim je čitateljima, posebice onima sa Zapada, osmansko-turska poezija gotovo potpuno nepoznata. Kao književni fenomen toliko je zanemarena da, osim u granicama Turske, najčešće i ne ulazi u sastave velikih antologija "svjetske" književnosti. U prilog njezinom prilično zapostavljenom statusu i u akademskim krugovima govori podatak da je trebalo proći gotovo čitavo stoljeće do njenog ponovnog predstavljanja anglofonim čitateljima.

Naime, nakon objavljivanja Gibbove monumentalne *Povijesti osmanske književnosti* početkom prošloga stoljeća (što je ujedno i prvi zaokruženi prikaz uopće šest stoljeća duge pjesničke tradicije

Osmanlija), *Antologija osmanske lirike* prvi je sustavniji pokušaj prevođenja - a time i tumačenja - osmanske književnosti na engleskom jeziku. Knjiga je u manje od deset godina doživjela još jedno, neznatno prošireno izdanje (prvo izdanje 1997., drugo 2006.), što svakako svjedoči o pozitivnim pomacima u pogledu proučavanja ove sfere osmanske kulturne povijesti.

Gibbova je opsežna *Povijest* u šest svezaka, izdanak pozitivističke 19-ostoljetne metodologije, desetljećima oblikovala recepciju osmanske književnosti u zapadnim krugovima, predstavljajući ujedno i glavni izvor za njezino daljnje proučavanje. Njegovi su prijevodi osmanskih pjesnika, kao što se uostalom navodi i u predgovoru ove nove *Antologije*, nesumnjivo očuvali osmansku poeziju od zaborava, ali na način da su, ironično, samo potvrdili njenu nevidljivost i marginalnost u kontekstu povijesti svjetske književnosti. Nastojeći na što vjernijem prevođenju izvornika, Gibbovi su prepjevi - uza sve poštivanje formalnih obilježja, višeznačnosti sadržaja i zakučaste retorike tipične za osmansku liriku - vrlo arhaični, hermetični i toliko opterećeni popratnim bilješkama da samo još više učvršćuju kulturni i vremenski jaz između minule epohe i suvremenog čitatelja.

Vođen upravo željom da ovaj važan aspekt osmanske kulture izvuče iz zaborava, prevoditeljski se trio, sastavljen od uglednih znanstvenika i jedne pjesnikinje - W. Andrews, N. Black i M. Kalpakli - odlučio na ponovno prevođenje i rekonstrukciju izvornog duha osmanskog pjesništva. *Antologija osmanske lirike* nudi prije svega reprezentativan izbor od 75 lirskih pjesama (uglavnom gazela) iz pera 36 osmanskih pjesnika. Izborom je uspješno obuhvaćena široka paleta autora i stilova u rasponu od 14. do 19. stoljeća.

U uvodnom se eseju Walter G. Andrews, dugogodišnji vrsni poznavatelj osmanske kulture i književnosti, osvrće na iznimnu ulogu koju je poezija igrala u kulturi svakodnevice obrazovanih Osmanlija. Za većinu osmanske elite književnost je - a posebno poezija - zauzimala vrlo važno, ako ne i središnje mjesto u njihovim životima. Bio je to, kako se dalje navodi, glavni medij kulturnog izražavanja u osmanskome društvu, zastupljen do te mjere da je gotovo nezamislivo bilo kakvo ozbiljnije razumijevanje mentaliteta osmanlijske epohe bez uvažavanja uloge koja se tada pridavala pjesničkome izrazu. Osim osvrta na društvenu funkciju osmanskog pjesništva, autor iznosi i kraće opaske o specifičnim karakteristikama i poetici osmanske književnosti.

Nakon uvodnoga oglada slijedi poetski dotjeran prijevod pjesama u slobodnom stihu, istodobno znanstvenički precizan i vjeran duhu izvornika. Pjesme su popraćene minimalnim brojem bilježaka, i to tek pri kraju knjige. Nastojeći na taj način "rasteretiti" pjesničke tekstove brojnih komentara i uvriježenih referenci koje današnjem čitatelju uglavnom ništa ne govore, priređivačima je bila namjera prije svega približiti ove zaboravljene stihove što širem krugu čitatelja, i tako uključiti ovu književnost u tokove svjetske književnosti. Umjesto detaljnih komentara, ova pjesnička *Antologija* zato sadrži vrlo informativne prozne ulomke kojima se nastoji dočarati kulturni *milieu* i kontekst nastanka ove poezije. Između pjesama, koje same po sebi vrlo uspješno prenose lirski ugođaj osmanske poezije, nenametljivo su inkorporirani prozni odlomci koji govore o onodobnoj kulturnoj klimi, o nekima od najčešćih tema i motiva divanske poezije, kao i o njenim stilskim osobitostima, a ukupni je dojam i vizualno upotpunjen osmanskim minijaturama.

Na kraju su knjige kratke biografije svakog od zastupljenih pjesnika, kao i originalni tekstovi svih prevedenih osmansko-turskih pjesama u izvornoj i latiničnoj transkripciji: dodatak od posebnog interesa za studente i znanstvenike, ali i sve one zainteresirane za prevođenje ovog književnog žanra.

Azra Abadžić Navaey

Fadil-paša Šerifović, DIVAN. Prijevod: Fehim Nametak. Upjevavanje: Hadžem Hajdarević. Preporod Sarajevo, 2005, 230 str.

Osmo kolo Preporodove edicije Bošnjačka književnost u 100 knjiga kao svoju osamnaestu knjigu donijelo je novo izdanje prijevoda Divana Fadil-paše Šerifovića, ovog puta u prijevju Hadžema Hajdarevića.

Stvaralaštvo Fadil-paše Šerifovića, pjesnika i istaknute ličnosti 19. stoljeća u Bosni i Hercegovini, uži krug čitalačke publike - većinom poznavalaca orijentalnih književnosti i jezika ili pak rijetkih zaljubljenika islamske mistične književnosti, poznaje još od 1979. godine. Te godine je književna javnost, zahvaljujući doktorskoj disertaciji prof. dr. Fehima Nametka, imala priliku prvi put pročitati u prijevdu stihove jednog od posljednjih bosanskohercegovačkih pjesnika koji su stvarali na osmanskom turskom jeziku. Ova disertacija je 1980. godine objavljena u izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu pod nazivom *Fadil-paša Šerifović pjesnik i epigrafičar Bosne* i uz izbor karakterističnih pjesničkih vrsta u kojima se okušao Šerifović, njihove latinične transkripcije, prijevoda i analize, sadrži i poglavlja koja govore o životu i radu samog pjesnika.

Objavljivanje prijevoda divana naših pjesnika iz osmanskog perioda od velikog je značaja za proučavanje kulturne baštine Bošnjaka na orijentalnim jezicima i zato svako njihovo novo izdanje predstavlja korak ka afirmaciji našeg kulturnog naslijeđa. Ipak, ovakve publikacije, zbog same poetike divanske poezije koja je dosta daleka savremenom čitaocu, rijetko mogu privući pažnju šire čitalačke publike. Možda je upravo zbog toga divanska književnost veoma zahtjevna za prevodioce, a zatim i pjesnike u stvaranju njenih prijepjeva.

Divan Fadil-paše Šerifovića imao je sretnu sudbinu da doživi više izdanja i prijepjeva. Samo godinu dana nakon izlaska knjige *Fadil-paša Šerifović pjesnik i epigrafičar Bosne*, u Sarajevu u izdanju Svjetlosti izašao je *Divan* u prijepjevu Melike Salihbegović. Ovo izdanje, koje je njegov prevodilac Fehim Nametak popratio i prigodnim uvodom, bilješkama i rječnikom termina, naišlo je na širok odaziv čitalačke publike.

Danas, gotovo dvadeset i pet godina nakon posljednjeg štampanja prijevoda Divana Fadil-paše Šerifovića, pred nama je njegov novi prijepjev. Kao što smo na početku rekli, Hadžem Hajdarević upjevao je Šerifovićeve pjesme, koje su prema svojoj poetskoj vrsti podijeljene u poglavlja "Munadžati (Himnodije)", "Tahmisi (Peterci)", "Gazeli", "Kit'e (Epigrami)", "Rubaije (Katreni)", "Kaside (Prigodnice)" i "Tarihi (Hronogrami)". Poglavlje hronograma ponuđeno je u manjim potpoglavljima na osnovu sadržaja odnosno povoda bilježenja samih hronograma. Tako potpoglavlja pod nazivom "Tarihi rođenja", "Tarihi gradnje", "Tarihi čestitanja" i "Tarihi smrti" sadrže znatan broj stihova ove izuzetno zahtjevne pjesničke vrste, svojstvene orijentalnim književnostima, koja pored svoje književno-umjetničke vrijednosti u isto vrijeme predstavlja prvorazredni

izvor za proučavanje historije Bosne i Hercegovine, ali i Osmanskog carstva u 19. stoljeću. Pored hronograma o rođenju i smrti istaknutih ličnosti u povijesti Bosne, osobitu pažnju privlače hronogrami o izgradnji značajnih objekata kako u samom Sarajevu tako i šire, u manjim gradovima poput Travnika, Rogatice, Sjenice. Iz Šerifovićevih stihova doznajemo kada i kako je izgrađena zvjezdarnica Careve i muvekitšana Begove džamije, kao i drveni most Iskender-paše, a posebno opširno opisana je izgradnja, pod pokroviteljstvom sultana Abdulmedžida, semahane i mjesta za svirače naja u mevlevijskoj tekiji u Sarajevu.

Uspoređujući osamnaestu knjigu Bošnjačke književnosti u 100 knjiga s prethodnim izdanjima Šerifovićevog Divana, može se uočiti da je izbor pjesama iz Divana koji nalazimo u doktorskoj disertaciji, objavljenj 1980. godine, zastupljen i ovdje, to jeste da se Hajdarević prilikom upjevavanja poslužio Nametkovim izborom i prijevodom iz disertacije. Tražeći što nam novo nudi ovaj prijevjev, uočava se da Hajdarević dobro poznaje orijentalno-islamsku poetiku i stilistiku, budući da u prijevjevu zadržava sve osobnosti rime koja postoji u izvorniku, odnosno rimu koja je karakteristična za pojedinu pjesničku vrstu (tahmis, gazel, rubajju, kasidu i dr.). Također, autor prijevjeva se s lakoćom koristi terminima specifičnim za orijentalno-mističku poeziju, a u pronalaženju njihovih ekvivalenata u bosanskom jeziku nastoji koristiti izraze koji će u stihovima zadržati mističnu i pomalo arhaičnu atmosferu. Za razliku od autorice prethodnog prijevjeva Melike Salihbegović, gdje izraze poput gazel, divan, miradž, kurban i sl. pronalazimo označene zvjezdicom, da bi kasnije bili objašnjeni u Rječniku termina, kod Hajdarevića su ovakvi izrazi potpuno integrirani u bosanski jezik. Svakako, u uspoređivanju ova dva prijevjeva treba

imati u vidu vrijeme i jezičko, pa i političko okruženje u kojima su nastali. S druge strane, oba ova prijevjeva mogu se ocijeniti dosta uspješnim jer su uz melodičnost svog pjesničkog izraza i skladnost rime uspjela ostati vjerna semantici stihova originala.

Posljednji prijevjev Šerifovićevih stihova prate i objašnjenja autora njegovog prijevoda Fehima Nametka u vidu uvoda pod nazivom "Divan Fadil-paše Šerifovića", rječnika imena, termina i turcizama, te kraće Šerifovićeve biografije. U odnosu na prethodna izdanja uvod je dosta kraći i daje osnovne podatke o Šerifovićevom stvaralaštvu, sa posebnim osvrtom na tumačenje pjesničkih vrsta (munadžata, tahmisa, gazela, kit'a, rubajja i tariha) koje su zastupljene u Divanu. Nametak se posebno osvrće na Šerifovićevu pjesmu koja je replika na Zija-pašinu Zafernamu i koja se svojom aktuelnošću za dati momenat Šerifovićevog života udaljava od poetike divanske književnosti i donosi možda najviše autobiografskog, tj. daje podatke o pjesnikovim stavovima o životu, časti i moralu, pa i samom pjesništvu. Šerifović u ovoj pjesmi, polemizirajući sa Zija-pašom, ističe svoje principe i očekivanja u pogledu duhovnih vrijednosti pjesnika, a za samog sebe kaže:

"Čista srca i iskreno kasidu sam ovu spjev'o.-

Nije roba pokradena, u srcu je svom izmolih." (112)

Čitajući ove Šerifovićeve stihove može se zaključiti da djelo pjesnika koji toliko insistira na iskrenosti i originalnosti poezije, a ujedno nastoji očuvati tradiciju klasične divanske poezije, svakako zaslužuje čitalačku pažnju. Njegov *Divan* svjedočanstvo je o posljednjim izdancima poetske tradicije koja nestaje, a u isto vrijeme i o presudnom periodu u historiji Osmanskog carstva i same Bosne. Upravo zbog toga opravdana je i potreba za

njegovim novim izdanjem kako bi *Divan Fadil-paše Šerifovića* s punim pravom zauzeo mjesto u Preporodovoj ediciji *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, kao nezaobilazan element književne historije Bošnjaka.

Alena Čatović

Abū Mansūr Sa'īd b. Mohammad Qattān Ġaznawī, SERĀĠ AL-QOLŪB, uvod, kritičko izdanje teksta i komentari Namir Karahalilović, Markaz-e našr-e dānešgāhī, Adabiyāt-e fārsī 36, Tehrān, 1384 (2005), 218 str.

Renomirana izdavačka kuća *Markaz-e našr-e dānešgāhī* (Univerzitetska knjiga) iz Teherana objavila je knjigu *Svjetiljka srca*, koja predstavlja doktorsku disertaciju dr. Namira Karahalilovića, docenta na Katedri za perzijski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Sarajevu, odbranjenu 2002. godine na Fakultetu za perzijski jezik i književnost Teheranskog univerziteta. Publikovanje doktorske disertacije dr. Karahalilovića na perzijskom jeziku predstavlja značajan i odvažan iskorak bosanskohercegovačke iranistike, čija ostvarenja nailaze na odgovarajuću recepciju ne samo u BiH nego i u samom Iranu. Ovo je prva doktorska disertacija naših iranista koja je objavljena u Iranu. Postoji opravdano očekivanje da ova knjiga neće biti izuzetak, te da će se ovaj pozitivni trend upoznavanja iranske akademske i šire čitalačke publike sa ostvarenjima i potencijalima naših iranista nastaviti i u budućnosti. Knjiga pod punim naslovom *Serāġ al-qolūb nawašta-ye Abū Mansūr Sa'īd b. Mohammad Qattān Ġaznawī* podijeljena je u nekoliko cjelina, i to sljedećim rasporedom:

- Uvod (str. 3-50),
- Tekst djela *Sirāġ al-qolūb* (51-146),
- Komentari (149-193),
- Bibliografija (194-199),
- Opći indeks (201-218).

Nakon kratkog predgovora, priređivač ove knjige dr. Karahalilović u *Uvodu*, koji zaprema razmjerno veliki broj stranica, utemeljeno i sa puno znanstvenog opreza raspravlja o svim bitnim pojedinostima vezanim za samo štivo koje je predmet znanstvene obrade, kao i samog autora djela *Serāġ al-qolūb*. Već na samom početku (str. 3) priređivač navodi činjenicu da je autor djela nepoznat, te da detalji o njegovom životu poput godine i mjesta rođenja, znanstvenih aktivnosti, obrazovanja, popis djela, kao i godina i mjesto smrti nisu dostupni niti u jednom biobibliografskom izvoru. Sve ono što je do danas napisano o autoru u modernim izvorima koji tretiraju perzijsku književnost ili, pak, katalozima rukopisa predstavlja manje-više općenite napomene bez ikakvih pojedinosti. Bez mogućnosti oslanjanja na autentične izvore koji bi sa manjim odstupanjima, ili pak bez njih, zabilježili najosnovnije pojedinosti vezane za autora, priređivač je bio primoran rekonstruirati ih na osnovu jedinog preostalog vrela, a to je samo štivo ovog djela. Treba odmah reći da je tu zadaću uradio zbilski, ispunjavajući sve kriterije znanstvene nepristrasnosti, sa dosta znanstvene obazrivosti, navodeći sve postojeće varijante zabilježene u različitim prijepisima djela. Takav plodni pristup samome tekstu nije mogao ostati lišen značajnih rezultata i novih saznanja. Upravo putem rekonstrukcije autorovog identiteta na osnovu njegovog štiva, priređivač je kritički sagledao ono malo informacija koje smo do danas imali o autoru, uključujući i izuzetno važnu biografsku enciklopediju Aġe Bozorga Tehrānija. U svom djelu *Al-Zarī'a*

ilā tasānīf al-šī'a (Vodič u djela šitijskih autora) Ağa Bozorg Tehrānī navodi dva različita djela pod naslovom *Serāḡ al-qolūb*: jedno koje pripisuje Nasr ibn al-Šayh al-Imām Abū al-Qāsīmu, i drugo koje pripisuje Abū Nasīr ibn Muhammad al-Qattān al-Ġaznawīju. Metododm uspooredne analize priređivač je ustanovio niz elemenata (skoro potpuna podudarnost broja i naslova poglavlja, istovjetna metodologija izlaganja po principu pitanje – odgovor i dr.) na osnovu kojih je zaključio da je ipak riječ o istom, a ne o dva različita djela, te da je njihovo odvojeno bilježenje i pripisivanje dvojici različitih autora posljedica omaške prepisivača ili pak privrženosti istraživača jednoj od nekoliko mogućih varijanti autorovog imena. Nova saznanja su također priskrbljena i kada je riječ o godini autorove smrti koju autori različito bilježe. To je sada sagledano kritički u sasvim novom svjetlu.

Nakon toga Karahalilović više pažnje poklanja predstavljanju teksta. Djelo *Serāḡ al-qolūb* spada u didaktičku prozu sa jasno naznačenim odgojno-obrazovnim ciljevima koje je zabilježio sam autor. Pisano je metodom "sputanog" dijaloga u formi pitanja i odgovora, a iz samih pitanja se da naslutiti da je primarni zadatak knjige bio taj da pruži temeljno (skoro temeljito) vjersko obrazovanje čitaocima u oblasti islamske dogmatike i povijesti, i to u vidu alegoričnih pripovijesti sa izraženom didaktičnom notom. Broj prijepisa rukopisa djela koji se čuvaju u nekoliko biblioteka i kolekcija orijentalnih rukopisa jasno ukazuje na rasprostranjenost i popularnost koju je ovo djelo uživalo. Metoda kojom je djelo pisano (forma pitanje - odgovor) bez presedana je u dotadašnjoj tradiciji proznog stvaralaštva na perzijskom jeziku, a djelo *Serāḡ al-qolūb*, nastalo najvjerojatnije u drugoj polovini XI ili prvoj polovini XII stoljeća, predstavlja jedno od najstarijih

djela na perzijskom jeziku u kojima su navedene priče o poslanicima. Njegova specifična struktura, moralno-didaktička priroda i stilske osobenosti sa veoma jedrim i jednostavnim perzijskim jezikom učinili su ovo djelo izuzetno popularnim i cijenjenim i kod čitalaca i kod istraživača. Za nas je iznimno važna činjenica da se jedan od rukopisa djela *Serāḡ al-qolūb*, koji je, zajedno sa preostalim prijepisima, poslužio za izradu kritičkog izdanja teksta, čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. To je još jedna u nizu potvrda raskošnosti fondova Gazi Husrev-begove biblioteke i potvrda da je *Sirāḡ al-qolūb* i u Bosni služio svojoj svrsi i oblikovao duhovne afinitete ljudi ovoga podneblja. Ta činjenica, obimom malehna, ali sadržajno izuzetno bogata, jasno ukazuje na to da Bosna dugi niz stoljeća nije bila na margini učenosti, već da je istu pratila, čitala, i znatno joj doprinijela. Prijepis rukopisa djela koji se čuva u Sarajevu nije bio poznat dosadašnjim istraživačima djela *Serāḡ al-qolūb*, pa ga je priređivač, osim što je zainteresirane istraživače upoznao i sa tim kodeksom, reafirmirao i podario mu novi život. Time su postignuta dva izuzetno značajna i komplementarna cilja.

Priređivač u uvodnom dijelu detaljno izlaže samu strukturu teksta, dijeleći njegovu četrdeset i tri poglavlja na tri tematske cjeline: priče koje tretiraju vjerska učenja, priče koje donose životopise poslanika (a.s.) iz hijeropovijesti, i kao treću tematsku cjelinu - priču o Balukiji, *rahmetullahi alejhi*. Njena izdvojenost rezultat je činjenice da ju je nemoguće tematski uklopiti u prethodna dva dijela. U ovoj pripovijesti (koja je iznimno rijetka i djelo *Serāḡ al-qolūb* je jedno od malobrojnih koje je bilježi) izlaže se u bajkovitoj naraciji, prilično detaljno i opširno, životopis mladića po imenu Balukija, sina vjerskog starješine Izraelčana u Egiptu. Nakon predstavljanja fabula

pripovijesti prema trima navedenim tematskim cjelinama, priređivač prelazi na istraživanje izvora kojima se autor služio. Tu, prije svega, treba spomenuti Kur'an, komentare Kur'ana, zbirke hadisa, povijesnu literaturu koja je autoru bila dostupna, teološka djela i dr. Svaki od njih na sebi svojstven način veoma vješto koristi povijesne pripovijesti u argumentativne svrhe. Ovaj dio knjige koji tretira izvore djela *Sirāḡ al-qulūb* objavljen je na bosanskom jeziku kao odvojen rad (Namir Karahalilović: "Neke napomene o strukturi, sadržaju i mogućim izvorima djela *Svjetiljka srca* autora Qattana Gaznawija") u časopisu *Beharistan*, broj 13, ljeto-jesen 2004, str. 14-29.

U sljedećem dijelu Uvoda, koji nosi naslov *O kritičkom izdanju teksta* (str. 28-41), priređivač donosi detaljan opis rukopisa koji su mu poslužili za izradu kritičkog izdanja perzijskog teksta. Primarni kodeks (*nosxe-ye esās*) čuva se u British Museumu pod br. Or. 1231 i prepisan je 13. ševala 925. godine po Hidžri / 1519. godine. U odnosu na ostale rukopise, među kojima i onaj iz Gazi Husrev-begove biblioteke koji je detaljno opisan, primarni kodeks sadrži mnogobrojne prednosti koje su bile osnovnim razlogom što je upravo on osnova za izradu kritičkog izdanja teksta; prvenstveno činjenica da je stariji u odnosu na preostale i da sadrži mnoštvo arhaičnih oblika koji jasno ukazuju na njegovo ranije nastajanje u odnosu na naknadne prijepise. U ovom dijelu priređivač također navodi osnovne stilske i ortografske osobenosti teksta primarnog kodeksa (str. 32-39). Priređivač je također o jezičkim i stilskim osobenostima obrađenog djela objavio zaseban tekst u *Priložima za orijentalnu filologiju* ("O jezičko-stilskim karakteristikama djela Serāḡol' Qolūb Qattāna Gaznawīja, *POF*, 52-53/2002-03, Sarajevo 2004, str. 101-112).

Nakon toga priređivač navodi metodu kojom se koristio u izradi kritičkog izdanja teksta, te donosi spisak skraćenica (str. 39-41). U knjizi se nalazi i ukupno šest faksimila iz različitih rukopisa (str. 42-50).

Kritičko izdanje perzijskog teksta zaprema glavni dio knjige (str. 51-146). Gusto kucani perzijski tekst izlaže se po poglavljima, najvećim dijelom sukladno trima tematskim cjelinama i u formi pitanje - odgovor. Perzijski tekst je numerisan na svakoj stranici u razmacima po 5 redova (25 redova na stranici), dok su varijantni oblici iz rukopisa dati u bilješkama na dnu stranice. Priređivač na kraju teksta donosi i četrdeset i četvrto poglavlje (*O kur'anskom poglavlju al-Fatiha*), o čijoj autentičnosti iskazuje određene sumnje s obzirom na činjenicu da je navedeno poglavlje zabilježeno tek u dva od ukupno pet rukopisa koji su korišteni, tj. pet najznačajnijih rukopisa obrađenog djela.

Izradom kritičkog izdanja teksta autorski postupak se ne iscrpljuje, već doživljava kulminaciju u dijelu knjige koji ga slijedi. U tom dijelu (str. 149-193) priređivač donosi obilje filoloških napomena i komentara kojima je znatno obogatio i približio tekst te ga učinio prohodnim u metodološkom smislu. Tu su navedene reference za sve kur'anske ajete i Poslanikove izreke zabilježene u tekstu, te na osnovu relevantne literature ponuđeno pojašnjenje mnoštva manje jasnih mjesta, alegorija i autorovih asocijacija, kojima ovo djelo, s obzirom na tematiku koju izlaže, obiluje. Za svako od ovih vrela kojima se autor služio priređivač iz samog štiva donosi primjer ili dokaz koji ukazuje na autorovu upućenost na te izvore. Na kraju knjige navedena je bibliografija radova kojima se priređivač koristio i obiman opći indeks koji umnogome olakšava kretanje kroz knjigu.

Na kraju možemo bezrezervno zaključiti da se štivu *Serāḡ al-qolūb* zaista

posrećilo: dospjelo je u znalačke ruke koje su mu u veoma uspješnoj znanstvenoj ekspertizi podarile kritičko izdanje, rekonstrukciju i temeljitu filološku obradu, a potom je i publikovano od ugledne *Univerzitetske knjige* u Teheranu koja je decenijama lučonoša u predstavljanju relevantne literature iranskom čitateljstvu. Veoma strogi znanstveni kriteriji koje iranski izdavač njeguje (dovoljno je pogledati spisak naslova koje je dosada objavio) kao i činjenica da se ova knjiga našla u tom "elitnom" društvu dodatna su potvrda znanstvene kvalitete kojom je napisana. Tako je jedan rukopis, koji svojim prisustvom u Gazi Husrev-begovoj biblioteci predstavlja dio i bosanskohercegovačke kulturno-civilizacijske baštine (neka mi bude dopušteno da kažem kako postojanje jednog rukopisa u British Museumu i sarajevskoj Gazi Husrev-begovoj biblioteci nije identična stvar), iz ništavila anonimnosti ponovno doveden do postojanja. Njemu je iznova darovan život, i to u zemlji čijem jeziku i civilizaciji izvorno pripada. Ništa manje od toga. Krug će biti zatvoren onda kada bosanskohercegovačka čitalačka publika bude u prilici ovo zanimljivo djelo čitati i na bosanskom jeziku, a na to, sve su prilike, nećemo morati isuviše dugo čekati. Ostaje nam još da se nadamo da će obilje rukopisa iz naših kolekcija i biblioteka, koji, nepročitani, nisu ni dovedeni do postojanja, imati barem mali dio sreće koju je sebi priskrbila *Svjetiljka srca*.

Ahmed Zildžić

Nenad Moačanin, TOWN AND COUNTRY ON THE MIDDLE DANUBE 1526-1690, Brill, Leiden-Boston, 2006, 264 str.

Za razliku od nekih drugih znanstvenih disciplina, hrvatska historiografija

nema često prigodu pohvaliti se činjenicom da je nekom hrvatskom historičaru objavljena knjiga na engleskom jeziku u jednoj od najrespektabilnijih izdavačkih kuća današnjice, Brillu. Najnovija knjiga Nenada Moačanina *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690*, objavljena 2006. godine, obećavajuće najavljuje da se i naša historiografija, u ovom presudnom trenutku restrukturiranja hrvatske znanosti u cilju približavanja hrvatske države Europskoj uniji, uspješno uključuje u međunarodnu intelektualnu komunikaciju. U kontekstu suvremenih integracijskih procesa i globalizacije znanosti, kad stjecanje međunarodnih kompetencija postaje jedini kriterij za ocjenu vrsnosti znanstvenika, od iznimne je važnosti da naši historičari preusmjere svoj stručni interes na teme šireg značaja i počnu producirati radove za inozemno čitateljstvo. Knjiga koju imamo pred sobom rezultat je višegodišnjeg istraživačkog rada autora koji se od početka svoje znanstvene karijere kontinuirano bavi raznolikim aspektima osmanskog razdoblja hrvatske i balkanske ranonovovjekovne povijesti. Objavljena je kao 35. volumen renomirane serije izdanja koja je započela s izlaženjem sredinom devedesetih godina prošlog stoljeća (1994. godine) pod naslovom *The Ottoman Empire and its Heritage*. Glavni urednici Suraiya Faroqhi i Halil Inalcik imena su koja jamče kvalitetu edicije posvećenu vojno-političkoj, društvenoj i ekonomskoj povijesti pojedinih dijelova Osmanskog Carstva i s njim povezanih zemalja. Kvalitetu dodatno potvrđuje i činjenica da su u navedenoj ediciji svoje radove objavili neki od najuglednijih povjesničara i osmanista današnjice (G. David, P. Fodor, G. Veinstein, L. Darling, R. Dankoff itd.). Napomenimo također da su određena djela iz ove serije izazvala dosta velik interes hrvatske i bosanske stručne javnosti, napose knjiga M. R. Hic-

koka *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, publicirana 1997. godine.

Sadržaj Močaninove knjige sastoji se od: predgovora (vii-xi), bilježaka o toponimiji (xi), triju karata (xii-xiv), uvoda (1-14), sedam poglavlja (15-232), zaključka (233-236), postscriptuma (237), popisa izvora, literature i kratica (239-246), glosara osmanskih termina (247-254) i indexa pojmova (255-264). Inače, sam je sadržaj knjige strukturiran u dva dijela, a na samom početku, u Predgovoru (*Preface*), autor nas upoznaje s razlozima takve kompozicije. Naime, otprilike polovicu prezentiranog teksta predstavlja engleski prijevod prerađene verzije njegove zadnje knjige objavljene u Slavonskom Brodu 2001. godine pod naslovom *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, iz koje su ispušteni dijelovi značajniji više za mikrohistorijska negoli za regionalna istraživanja. Drugu polovicu knjige predstavlja potpuno novi tekst napisan sa svrhom da poveže slavonsko iskustvo s problematikom koja se tiče širih konteksta osmanske povijesti. Time autor, koristeći reprezentativne slavonske primjere, nastoji otvoriti vrata komparativnom pristupu u istraživanju društvene i ekonomske povijesti s onima u drugim dijelovima Carstva.

U Uvodu (*Introduction*) nas autor, kako bismo lakše razumjeli problematiku koja se dalje u knjizi obrađuje, ukratko upoznaje s društvenim i političkim prilikama u kasnosrednjovjekovnoj Mađarskoj i Slavoniji koje su omogućile osmansko osvajanje navedenih teritorija. Pritom je iznio interesantnu tezu vezanu uz osmansko upravljanje novoosvojenim područjem. On drži da Osmanlije nisu nahije organizirali prema mreži kasnosrednjovjekovnih župa nego prema mreži veleposjeda od kojih se svaki sastojao od nekoliko desetaka sela i središta u zamku ili gradu, i koje je obilježavala

znatna geografska homogenost. Tezu potkrjepljuje usporedbom Bosanskog i Požeškog sandžaka koji su oko 1600. godine imali podjednak broj nahija (Bosna 28, Požega 30). Činjenicu da je teritorij Bosanskog sandžaka imao manji broj nahija od Požeškog premda je bio šest puta veći objašnjava manjim brojem veleposjeda u predosmanskom razdoblju, a ne razlikama u gustoći naseljenosti i broju stanovnika.

Pođemo li slijedom sadržaja, primjećujemo da svako od sedam poglavlja predstavlja cjelinu za sebe, a osnovno obilježje pristupa temama je problematsko. U prvom poglavlju, jednostavno naslovljenom Selo (*Chapter One: The Village*), autor traga za čimbenicima stabilnosti i promjena u strukturama socijalnog i ekonomskog života ruralnih sredina između Drave, Save i Dunava. Ponajviše pozornosti posvećuje pitanjima rekolonizacije područja u 16. stoljeću, pravicima migracija, demografskim kretanjima te agrarnoj proizvodnji. Kalkulacije o ukupnom broju kršćanskog stanovništva i gustoći naseljenosti izvodi iz usporedbi broja poreznih jedinica za različite popisne godine te prema iznosima filurije. Kao izuzetno važno izdvaja pitanje veličine poreznih jedinica budući da procjena broja stanovnika i demografskih potencijala ponajviše o tome i ovisi. Analizom mnoštva relevantnih osmanskih popisnih deftera došao je do zaključka da je podunavska zona, kako u 16. tako i u 17. stoljeću, u pravilu bila zona imigracije, osim u vremenima snažnih turbulencija izazvanih ratnim zbivanjima ili pak zlouporabama od strane lokalnih vlasti i moćnih pojedinaca (primjer depopulacije istočnog Srijema). U proučavanju agrarnih odnosa, koje uključuje analizu vrsta proizvodnje i proizvodnih kapaciteta, autor se služi nizom različitih kvantitativnih i kliometričkih metoda čiji rezultati, u sprezi s komparativnom uporabom raspo-

loživih izvora druge provinijencije osim osmanske (primjerice habsburškim), daju predodžbu o stvarnim životnim uvjetima seoskog stanovništva.

U drugom poglavlju, naslovljenom Grad (*Chapter Two: The Town*), u kojem se razmatra urbani razvoj, autor prvo ispituje praktičnu primjenjivost raznih definicija grada u osmansko-turskom povijesnom kontekstu na specifične prilike slavonsko-srijemskog prostora. Ocijenivši tri definicije grada koje su nastale u okvirima recentnije historijske osmanistike, tzv. "anadolsku", "balkansku" i "bosansku", kao neprimjenjive, postavlja vlastite kriterije u izdvajanju gradskih od ruralnih naselja, pri čemu najvažnijim kriterijem smatra neagrarni značaj naselja. Proučavajući prostornu, ekonomsku i socijalnu strukturu grada, postavlja nekoliko novih hipoteza, od kojih za potrebe ovog prikaza možemo izdvojiti onu koja će zasigurno imati najveći utjecaj na buduća povijesna istraživanja urbanog života osmansko-islamskog grada. Radi se o tezi da profesionalno neobilježeni stanovnici, koji u poreznim popisima ponekad čine i većinu stanovnika, predstavljaju onaj dio gradskog pučanstva koji se pretežno bavi poljoprivredom, nadničarenjem, zazornim zanimanjima (pogrebnicima i slično), ili pak zanimanjima koja s gledišta potreba države nije zanimljivo upisivati. Autor zatim rekonstruira jedinstveni zakon o trgovini koji je bio na snazi u Podunavlju u kojim osmanska vlast propisuje modalitete ubiranja raznih taksi i načine carinjenja robe pristigle ili izvezene vodenim putem na državnim skelama. S obzirom na to da su zakonski propisi imali ogroman značaj na gospodarski razvoj regije jer su regulirali gospodarske odnose i narav uvozne-izvozne trgovine, toj je problematici u radu posvećena velika pozornost.

U trećem poglavlju, naslovljenom "Vojnik i podanik" (*Chapter Three: Sol-*

dier and Subject), autor se ponajprije bavi analizom odnosa između vlasti i njenih podanika u okvirima timarsko-spahijskog sustava, koje obuhvaća i pitanja raspodjele nadarbina, njihova prihoda, prijenosa i nasljeđivanja, kao i mijena u razvitku poreznog sustava. Uz ovu je temu usko povezano i pitanje funkcioniranja pravnog sustava, odnosno pravnih praksi u njihovom legalnom i nelegalnom obliku. Autor smatra da se raja radije nalazila na timarima spahija negoli na hasovima sandžak-begova i beglerbegova jer se tu raju lakše moglo prisiliti na teške i nepopularne izvanredne službe i podavanja državi i velikodostojnicima, dok su spahije u vlastitom interesu nastojali od toga zaštititi svoju raju. Primjerima svjedoči o većoj usklađenosti interesa i potreba spahija i raje, s jedne strane, i o znatnom antagonizmu između interesa obiju skupina, posebice raje, i državnih potreba. Nadalje, smatra da su upravo nezakonite prakse ubiranja multipliciranih i povišenih iznosa izvanrednih nameta, kao i podulji niz nezakonitih radnji doprinijeli depopulaciji područja više negoli oružano nasilje. Vjerojatni razlog tome vidi u činjenici da Porta nije ni htjela ni mogla provoditi takav stupanj discipline i reda u pograničnoj zoni kao što je činila u životno važnijoj Rumeliji. U sklopu iste teme autor se osvrće na fenomen nasljednih posjeda, odnosno odžakluk timara (*ocaklık timar*). Premda u panonskim krajevima nije bilo tendencije jačeg razvoja ove institucije kao što je to bio slučaj u Bosanskom ejaletu, autor na temelju novih saznanja iz dva *Ruznamçe* deftera pohranjena u Başbakanlık Osmanlı Arşivi u Istanbulu pobliže razlaže svoju teoriju o motivima i vremenu nastanka nasljednih timara.

U četvrtom poglavlju, nazvanom "Daleki Zapad" (*Chapter Four: the Far West*), autor analizira društvene i gospodarske obrasce života na najzapadnijem

krajiškom dijelu Carstva, tj. na serhatskom području Cerničkog i Požeškog sandžaka, naseljenom uglavnom Vlasima i muslimanskim graničarima. Autor pokazuje da ta zona ipak nije bila u potpunosti lišena starijeg autohtonog stanovništva, timarskog sustava i urbanog života.

Petim poglavljem, pod naslovom "Osobna iskustva" (*Chapter five: Personal Experiences*), autor nastoji uspostaviti vezu između osmanskih poreznih popisa i triju narativnih izvora iz tog razdoblja kako bi čitateljstvu što zornije približio prošli život. Na taj način, u kontrastu s apstraktnim i suhoparnim kalkulacijama agrarnih i demografskih potencijala, povijest ispričana kroz priče o životima stvarnih ljudi postaje iskustvenim doživljajem. Prvi izvor iz pera osmanskog polihistora Mustafa Alija iz Galipolja opisuje životni put jednog požeškog dizdara zvanog Hadži Mehmed, koji je ostvario izuzetnu vojnu karijeru i stekao ogromni imetak, što je vidljivo i iz podataka o vlasništvu u *Tahrir defterima* iz polovice 16. stoljeća. Drugi je izvor opis puta po Slavoniji i Srijemu Bartola Kašića, dubrovačkog isusovca s početka 17. stoljeća, u svrhu duhovne skrbi za katoličku pastvu. Poglavlje se završava interpretacijom treće priče u kojoj se povijesna zbilja miješa s legendom i mitom, a koja je do nas došla u dvije verzije. Jednoj je autor Ali Dede iz Sigeta (1589), a drugoj Muniri iz Beograda (1616). Komentirajući ih, Močanin nas uvodi u mikrosvijet jedne multietničke i multireligiozne sredine europskog dijela Carstva, u kojoj su slojeviti društveni odnosi bili glavno obilježje svakodnevnog života.

Drugi dio knjige započinje šestim poglavljem znakovito naslovljenim "Zašto kliometrija" (*Chapter Six: Why Cliometrics*) u kojem autor elaborira o svrhovitosti kliometrijskih metoda u istraživanjima osmanske društveno-ekonomske povijesti. Kliometrija bi se

doslovce mogla prevesti kao "povijest koja mjeri", a radi se o interesu za kvantitativna istraživanja koja su snažan proboj doživjela s uporabom računala i otvaranjem neslučenih mogućnosti kvantifikacije serijalnih izvora, isprva u ekonomskoj, a potom u demografskoj i urbanoj historiji, genealogiji itd. Osman-ski su popisni defteri vrlo pogodni izvori za kvantitativna istraživanja budući da predstavljaju prilično homogene serije već u 16. stoljeću uvelike standardiziranih vrsta različitih popisa (*mufassal, ic-mal, cizye, ruznamçe, muhasebe* itd.). Na njima se potom mogu zasnivati različiti proračuni (ekonomskih, demografskih ili vojnih potencijala, agrarne proizvodnje itd.). Usprkos tome, kliometrija se, prema mišljenju autora, nije u dostignućima europske osmanistike dovoljno koristila, te se on njome ponajviše služi u proučavanju gospodarskog razvoja regije, posebice agrara i proizvodnje hrane. Njegovo se istraživanje temelji na izračunavanju proizvodnih kapaciteta regije, tako da sve vrste proizvoda seoske agrokulture pretvara u pšenični ekvivalent (economic wheat equivalent, skraćeno e.w.e.) kako bi dobio međusobno usporedive podatke. Time se autor zapravo nadovezuje na rezultate ranijih osmanističkih istraživača iz oblasti ekonomske historije, ponajviše Bruca McGowana i Johna Alexandera, čije je metode uvelike modificirao kako bi bile prikladne za istraživanje posebnosti slavonsko-srijemskog područja. Pritom je svjestan činjenice da bez detaljno iznesenih vlastitih metoda izračunavanja obujma agrarne proizvodnje i pretvaranja u e.w.e rezultati istraživanja postaju potpuno neprovjerljivi, a metodologija neuporabljiva za druge istraživače. Stoga ih transparentno i sustavno razlaže, čime ove egzaktno metode dobivaju veću uporabnu vrijednost, a zaključci izvedeni na temelju takvih kliometrijskih računanja empirijsku podlogu.

Ponajveći nedostatak ovakvog pristupa jest taj što su i metode i rezultati namijenjeni poglavito stručnoj publici, budući da znanstveno hermetičan jezik detaljnih analiza ne samo da ne mogu pratiti laici nego ni mnogi povjesničari. Statističke, naizgled pouzdane metode, ponekad mogu dovesti do krivih zaključaka, a ni podaci u defterima nisu uvijek kompilirani s najvećom mogućom pažnjom. Sve to počesto može voditi ka stvaranju ukočenih formula u kojima je zanimljiva samo brojnost, a ne i kvaliteta određenih pojava. Stoga, poželjna kvantifikacija mora biti integrirana u kvalitativni način rada. Nadasve je toga svjestan autor jer kako sam kaže "ne treba kliometriju i postupke vezane uz to primjenjivati svugdje i u svaku svrhu". Parafrazirajući dalje njegove riječi, možemo ustvrditi da se procjene mogu smatrati najpouzdanijima ukoliko ih je moguće provjeriti uz pomoć izvora drukčije naravi nego što su to tahrir defteri, a takvi su izvori najčešće producirani izvan osmanskog svijeta. Ono što je pritom važno jest da puko računanje proizvodnih kapaciteta, broja poreznih obveznika i sličnog ne postane vlastitom svrhom, već da posluži za dublje i utemeljenije uvide u društvenu, vjersku ili kakvu drugu povijest.

Zaključno poglavlje "Oporezivanje i demografija" (*Chapter Seven: Taxation and Demography*) posvećeno je krajnje složenim pitanjima mijena poreznog sustava, veličini fiskalnih jedinica i pouzdanosti *cizye* i *avariz* popisa kao izvora za demografsku povijest Osmanskog Carstva, osobito u 17. stoljeću. Minucioznim ispitivanjem brojnih serija glavarinskih popisa i drugih raspoloživih osmanskih izvora, autor isprva pokazuje kako se izrazi *džizja* i *harač* ponekad uporbaju simultano kao nazivi za glavarinu, a potom kako su se odvijale promjene u određivanju baze za ubiranje *džizje* u europskom dijelu Carstva. Istraživanja

dokazuju da se nakon 1530-ih godina u područjima sjeverno od Save i Dunava *džizja* ubirala po kući (*hane harači*) kao poreznoj jedinici, dok se u prostranim područjima jugoistočne Europe južno od Dunava i Save ubirala po glavi odraslih muških stanovnika (*baş harači*), odnosno imala je osobnu narav. Stoga je porezno opterećenje u sjevernijim područjima moglo biti znatno manje, što je bilo od posebne važnosti za kompleksno strukturirane obitelji koje su svakako htjele izbjeći oporezivanje po glavi. Ova je pojava mogla pokrenuti migracijske pokrete velikih skupina stanovništva, posebice vlaških, od juga prema sjeveru od 30-ih godina 16. stoljeća. Nadalje, autor se uključuje u diskusiju o "demografskoj katastrofi" koja je navodno zadesila balkansko kršćansko pučanstvo u 17. stoljeću, a koja se već poduže vodi u europskoj historijskoj osmanistici. Ta se teorija temelji na upadljivom smanjenju broja glavarinskih i avariskih poreznih jedinica (*cizye hane*, *avariz hane*) u popisima te vrste, posebice u odnosu na broj poreznih jedinica iz starijih katastarskih popisa (*tapu tahrir*). Dok su neki ovu pojavu objašnjavali povećanim mortalitetom uslijed bioloških (epidemije, smanjen fertilitet itd.), klimatskih (malo ledeno doba), prehrambenih (nedovoljna i nekvalitetna ishrana) i drugih prirodnih čimbenika, drugi su je pokušavali objasniti društveno-političkim fenomenima (islamizacija, migracije itd.). Rijetki su autori koji su razmatrali promjene u osmanskom sustavu oporezivanja kao moguće objašnjenje ove pojave kojoj Moačanin glavni uzrok vidi u promjeni baze glavarinske fiskalne jedinice koja je gotovo posvuda počela uključivati više od jedne nuklearne ili kompleksne obitelji. Autor podastire dokaze da je u mnogim predjelima Carstva stariji princip oporezivanja u 17. stoljeću bio djelomično zamijenjen tako da se *džizja* počela ubirati na način *avariza*,

što je korespondiralo dvama do trima kućanstvima. Premda smatra da je u 17. stoljeću došlo do općenitog usporavanja populacijskog rasta, u nekim mjestima čak do stagnacije i smanjivanja broja stanovnika, sa sigurnošću tvrdi da nije došlo do dramatičnog pada. Uostalom, kako bi bilo moguće, pita se autor, da jugoistočna Europa izgubi gotovo trećinu vlastitog stanovništva a da se to istovremeno ne odrazi na gospodarstvo, posebice na zastoj u trgovini i opskrbi rastućih gradova. A takvo što dosadašnja istraživanja nisu uspjela detektirati.

Knjiga Nenada Moačanina *Town and Country on the Middle Danube 1526-1690* predstavlja značajan korak u približavanju slavansko-srijemske povijesti u njenom osmanskom segmentu stručnoj europskoj i svjetskoj javnosti. Njome autor nastoji provjeriti primjenjivost rezultata istraživanja izvršenog na lokalnoj razini iz oblasti ekonomske i demografske povijesti na šire regije Carstva i prezentirati ih na način da budu korisni ne samo historičarima koji se interesiraju za hrvatsku povijest ili se pak specijaliziraju za povijest Osmanskog Carstva nego i onima kojima promišljena konceptualizacija i metodološki pristup mogu biti poticajni u konstruiranju vlastitih teorijskih modela. Knjiga će zasigurno imati dobru recepciju zbog metodoloških i sadržajnih noviteta koje nudi, a koji će svoju primjenu naći u okvirima međunarodne osmanistike i balkanistike. U inovativnoj uporabi metoda i interpretaciji izvora zapravo i leži ključni doprinos ove knjige za historijsku znanost.

Kornelija Jurin Starčević

Vesna Miović, DUBROVAČKA REPUBLIKA U SPISIMA OSMANSKIH SULTANA s analitičkim inventarom sultanskih spisa serije *Acta Turcarum* Državnog arhiva u Dubrovniku, Dubrovnik 2005, 444 str.

Poznato je da Državni arhiv u Dubrovniku predstavlja jedan od najbogatijih, a po sadržaju dokumenata i jedan od najznačajnijih arhiva na Balkanu. Među njima ima i osmanskih dokumenata koji svjedoče o stoljetnim vezama između vlasti Dubrovačke republike i Osmanskog carstva. Bilo da se radi o sultanskim dokumentima, naređenjima pokrajinskih vlasti, raznim izvještajima, ili pak o pismima Dubrovčana, svi su oni pohranjivani u Turskoj kancelariji u Kneževom dvoru. O tim dokumentima su brinuli dragomani koji su učili i znali turski jezik. Kako je broj tih dokumenata rastao, osjećala se potreba da se napravi inventar da bi se mogli lakše koristiti, što je i učinjeno još u XVIII stoljeću, te je sačinjen inventar u tri knjige na italijanskom jeziku. Kada je 1808. godine ukinuta Dubrovačka republika i Francuzi došli na vlast, napravili su novi inventar, ali je u to vrijeme i značajan broj osmanskih dokumenata Dubrovačkog arhiva nestao. Isto tako, u vrijeme austrijske vladavine polovina sultanskih spisa odnesena je u Državni arhiv u Beč. Danas u Državnom arhivu u Dubrovniku u seriji *Acta Turcarum* ima 15.000 osmanskih dokumenata od kojih je 2.200 sultanskih. Cijeneći njihov značaj za izučavanje odnosa između Dubrovačke republike i Osmanskog carstva, dr. Vesna Miović se prihvatila izuzetno teškog posla i uradila inventar sultanskih spisa hronološkim redom. Kao dio serije *Acta Turcarum*, ovi dokumenti sada pripadaju fondu *Acta et Diplomata* (Akti i Isprave). Rezultat svog uspješnog rada Vesna Miović je nedavno objavila u knjizi *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*, koja je veoma zna-

čajna za sve one koji se bave izučavanjem historije Osmanskog carstva, posebno odnosa sa Dubrovačkom republikom. Knjiga se sastoji od dva dijela: U prvom su poglavlja Acta Turcarum i sultanski spisi Dubrovačkog arhiva od vremena Dubrovačke republike do danas (7-10), Vrste sultanskih spisa Dubrovačkog arhiva (11-32), Pregled osmansko-dubrovačkih odnosa prema sultanskim spisima (33-132) i Zaključak (133-135), dok je u drugom dijelu Inventar sultanskih spisa Državnog arhiva u Dubrovniku (137-409) i na kraju Glosar prevedenih turskih izraza (410), Glosar turcizama i izvornih turskih izraza (411-413), Vrela državnog arhiva u Dubrovniku i Literatura (414-416), Kazalo osoba (417-428), Kazalo zemljopisnih naziva i pripadajućih osmanskih administrativnih i sudbenih jedinica (429-436), Kazalo osmanskih administrativnih i vojnih funkcija i naslova (437-440) te Rezime na engleskom jeziku (441-444).

Prvi dio knjige nastao je na osnovu građe koja je prezentirana u drugom dijelu i pruža čitaocima izuzetno značajne podatke ne samo vezane za historiju osmansko-dubrovačkih odnosa nego i drugih važnih historijskih pitanja, a prijevodi dokumenata te njihova analiza pokazuju da je riječ o vrsnom stručnjaku u oblasti osmanske diplomatike.

Poznato je da je prvu garanciju za slobodu kretanja i obavljanje trgovačkih poslova Dubrovčanima dao još sultan Murat II. Zauzvrat, oni su plaćali harač Osmanlijama koji je iznosio 12.500 dukata do kraja XVII stoljeća. Uz prijevod najstarijeg sačuvanog dokumenta na osmanskom jeziku u ovom arhivu, a to je Ahdnama sultana Selima I, autorica konstatuje da je to prijepis. Nažalost, sačuvana su samo tri originalna dokumenta koja govore o privilegijama datim Dubrovčanima od strane Osmanlija i to, ahdnama sultana Murata III (1574-1595), Mehmeda III (1595-1603) i Mehmeda IV (1648-1687). Pored

originala, sačuvani su i prijepisi ahdnama sultana Sulejmana Veličanstvenog (1520-1566) te ferman sultana Ahmeda I (1603-1617) upućen kadijama cijelog Osmanskog carstva. Zahvaljujući povlasticama koje su osmanski sultani davali Dubrovčanima, oni su ih uživali sve do sloma Dubrovačke republike 1808. godine.

Najveći dio dubrovačke zbirke sultanskih dokumenata čine fermari. Autorica u ovom dijelu knjige, uz stručno objašnjenje šta je ferman, kakav je njihov sadržaj, donosi i niz primjera iz ovih dokumenata, što je ilustrirano i izuzetno uspješnim fotografijama originala. Često identičnog sadržaja, fermari su dokumenti koji predstavljaju sultanske naredbe. Dragomani Dubrovačke republike su ih prevodili na talijanski i hrvatski jezik, a neke su čak i transliterirali. Na osnovu sačuvanih fermana Dubrovačkog arhiva, Vesna Miović je dala diplomatski opis ovih značajnih dokumenata, te je uz njene prijevode to velika pomoć za istraživače, posebno one koji ne znaju osmanski jezik.

Ova zbirka sadrži i berate - dokumente o imenovanju raznih dostojanstvenika osmanske vlasti, dubrovačkih konzula, te o odnosima s drugim državama, dok se posebno ističu dokumenti potpisani lično od sultana koji su nazivani hatt-i humayun - sultanski znak ili nišan-i šerif. Prema nekim podacima, nekada je u ovom arhivu bilo 1.256 ovakvih isprava, dok ih danas ima samo osam. Veoma su lijepo ukrašeni, što se vidi i iz fotografija pojedinih primjeraka.

Vesna Miović je jedno poglavlje svoje knjige posvetila osmansko-dubrovačkim odnosima, koje je analizirala na osnovu sačuvanih sultanskih spisa. Najveći broj tih dokumenata odnosi se na plaćanje harača i na sve ono što su Dubrovčani poduzimali noseći novac u Istanbul. Ilustrujući sve to prijevodicima nekih dokumenata, preciznim objašnjenjima, pozivajući se na relevantnu literaturu, te

uz fotografije originalnih dokumenata, Vesna Miović je uspjela pokazati kako je Dubrovnik "...unatoč haračarskom statusu, održao svoju nezavisnost i slobodu odlučivanja u najvećoj mogućoj mjeri, to jest onoliko koliko je to bilo moguće uz moćnog susjeda, s kojim je graničio duž cijele svoje kopnene granice".

Osmanske vlasti su često tražile od Dubrovčana da prikupljaju određene podatke interesantne za njih, što su oni često i činili. Tako su ih izvještavali o kretanju mletačkih galija u vrijeme Kiparskog rata ili pak o mletačkom savezu sa Španijom itd. Isto tako, Dubrovčani su i za kršćanske zemlje prikupljali i slali podatke o Osmanlijama. Dubrovčani su lahko dolazili do podataka zahvaljujući i tome što su bili "...civilizacijski u krilu kršćanstva, politički u krilu Osmanlija".

Jedan dio dokumenata iz ove zbirke govori o razmjeni ratnih zarobljenika u Dubrovniku. Naime, često se dešavalo da su neki zarobljenici kada bi uspjeli pobjeći nalazili utočište u Dubrovniku. Oni bi ih tada tajno otpremali svojim brodovima, kao npr. u vrijeme austrijsko-osmanlijskog rata kada su ih vodili u Rijeku ili su ih morali vratiti Osmanlijama. Nekoliko fermana iz zbirke Acta Turcarum pokazuje da su Dubrovčani na zahtjev osmanske centralne vlasti ponekad svojim brodovima prevozili putnike i robu, kao i da su bosanski namjesnici upućivali svoje putnike u Dubrovnik.

Posebno su lijepi i ukrašeni dokumenti koje su sultani upućivali u Dubrovnik prilikom stupanja na prijestolje. Nekoliko takvih sačuvanih u zbirci Acta Turcarum govori da su sultani između ostalog tražili da se u njihovu čast organizuju i vatrometi te da se vrši paljba iz topova.

Najveće probleme Dubrovčani su imali od Mlečana, zbog čega su često tražili pomoć Osmanlija, a ovi ih štitili, što se vidi iz nekoliko dokumenata donesenih i

u prijevodu. S druge strane, postoje podaci koji govore da su Osmanlije pomagali one koji su oduzimali posjede Dubrovčana u Konavlima. Za nas su posebno interesantni dokumenti koji se odnose na nasljedstvo Stjepana Vukčića, njegovog sina Ahmedpašu Hercegovića i njihove nasljednike, kao i dokumenti koji govore o dočecima bosanskih i hercegovačkih namjesnika prilikom njihovog prolaska kroz Konavle.

Kakve su privilegije dubrovački trgovci imali u Osmanskom carstvu pokazuje i podatak da su oni za prodanu robu plaćali carinu u iznosu od 2%, što je manje čak i od onoga što su plaćali osmanski podanici. Osim toga, bili su pošteđeni plaćanja i svih drugih nameta. Premda su Osmanlije štitili Dubrovčane i u vrijeme ratova, često su ih znali svrstati zajedno sa ostalim kršćanskim zemljama kada su uvodili tzv. *jasak*, što znači da u vrijeme ratnih pohoda zabranjuju trgovinu njihovim proizvodima. Brojni dokumenti o *jasaku* pokazuju da su Osmanlije, posebno bosanski i hercegovački namjesnici, kao i neki drugi funkcioneri, često postavljali *jasak* ne samo u ratu nego i u miru kako bi ucjenjivali Dubrovčane.

Dubrovačke kolonije širom Balkana potpadale su pod jurisdikciju dubrovačkih vlasti. Njihovi odnosi sa Portom bili su regulirani osnovnim ugovorom između Dubrovačke republike i Porte. Zbog toga oni nisu plaćali ni harač ni ispendžu. Međutim, često su im lokalni funkcioneri pokušavali naplatiti određene namete, o čemu svjedoče i pojedini dokumenti Dubrovačkog arhiva.

Osmanski trgovci koji su dolazili u Dubrovnik da bi prodali svoju robu plaćali su carinu eminu u Pločama. On se smatrao osmanskim konzularnim predstavnikom koji je često posredovao među trgovcima Osmanlijama i Dubrovčanima. Emin je bio odgovoran bosanskom beglerbegu a ovaj Porti.

Pitanje prodaje soli i borba Dubrovčana da osiguraju nesmetanu prodaju tog važnog artikla također je vidljivo iz dokumenata Dubrovačkog arhiva. Posebne probleme imali su kada su se u tom poslu kao njihovi suparnici počeli pojavljivati Mlečani. Prijevod jednog fermana iz 1753. godine kojim se daje dozvola Dubrovčaninu Đivanu Proculi da može nesmetano vaditi korale iz Sredozemnog mora pokazuje da su oni zbog nedostatka korala u njihovim vodama tražili odobrenje od Porte da to mogu činiti duž alžirske obale. Prijevodom dokumenata u kojima Dubrovčani traže od sultana dozvolu za kupovinu pšenice, Vesna Miović ukazuje da je izdat veliki broj fermana na slične molbe. Sultani su svake godine dopuštali Dubrovčanima kupovinu žita te njegov prijevoz nesmetano do Dubrovnika. Imali su dozvole i za uvoz druge hrane, posebno za uvoz mesa iz Bosne, maslinovog ulja iz Bara i Ulcinja, graha, boba i slanutka iz Egipta.

Dubrovčani su često štitili prava bosanskih katolika na Porti, a vodili su brigu i o dubrovačkim crkvama širom Osmanskog carstva.

Daleko od centralne vlasti, u rubnim područjima Osmanskog carstva često su odmetnute skupine vršile napade i pljačke, posebno trgovaca. I Dubrovčani su se susretali s tim problemima, te značajan broj sačuvanih fermana u Arhivu govori o pljačkama dubrovačke imovine, ubojstvima i drugim razbojništvima. Dio dokumenata odnosi se i na uskoke koji su od XVI pa do 30-ih godina XVII stoljeća harali i po području Dubrovačke republike. Posebno su bili opasni upadi Crnogoraca, zbog čega su Osmanlije poduzimali pohode protiv njih. Ferman sultana Ahmeda III iz 1707. godine sadrži plan kako se odbraniti od Crnogoraca. Razbojnici su pljačkali i zarobljavali ljude kako na kopnu tako i na moru.

Drugi dio knjige, pod naslovom *Inventar sultanskih spisa Državnog arhiva u Dubrovniku*, sadrži popis dokumenata iz 60 kutija koji su poredani hronološki. Za istraživače je ovaj dio knjige posebno značajan jer sadrži popis dokumenata sa podacima u kojoj kutiji se nalazi dokument, mjesto gdje je izdat, datum izdavanja, ime onoga kome je dokument upućen, kratak sadržaj, te uputu na rad gdje je dokument ranije objavljen.

Knjiga Vesne Miović *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana* zasigurno je djelo koje će dugo biti nezaobilazno štivo za sve one koji se bave historijom osmansko-dubrovačkih odnosa, posebno za one istraživače koji svoja djela pišu i na osnovu građe iz Državnog arhiva u Dubrovniku. Sa ovako urađenim inventarom daleko je lakše istraživati nego što je to bilo do sada. Knjiga je tehnički veoma dobro urađena, ilustrirana i fotografijama pojedinih dokumenata, što pokazuje ne samo bogatstvo ovog arhiva nego i svu raskoš sultanskih spisa. Historičari će s pojavom ove knjige imati bolji uvid u sve bogatstvo građe Dubrovačkog arhiva, posebno oni koji ne znaju osmanski jezik, ali isto tako i osmanisti, jer pojava ovakvih djela je prava rijetkost.

Behija Zlatar

Mirjana Polić Bobić: MEĐU KRIŽOM I POLUMJESECOM: DUBROVAČKE DOJAVE ŠPANJOLSKOME DVORU O TURCIMA U XVI. STOLJEĆU, Naklada Ljevak, Zagreb, 2000, tekst na hrv. i špan. jeziku; bibliografija; sažetak; indeks; dossier, 255 str.

U posljednje vrijeme objavljuje se sve više tematskih studija o tajnoj diplomaciji. Jedna od takvih je i studija objavljena pod

naslovom *Među križom i polumjesecom: dubrovačke dojave španjolskome dvoru o Turcima u XVI. stoljeću*. U ovoj knjizi prvi put je predstavljena arhivska građa iz jednog do sada potpuno neobrađenog korpusa koji je tek u posljednje vrijeme "izronio" kao mogući temelj za studije o tajnoj diplomaciji ili za nadopunu i revalorizaciju nekih već ranije obrađenih tema. Radi se o seriji dokumenata pohranjenih u španskom Državnom arhivu Simancas (Archivo General de Simancas) koja sadrži prepisku između španske krune i njezinih tajnih dojavljivača u Dubrovačkoj republici u XVI stoljeću. Ove tajne šifrirane dojave, na španskom *avisos*, na poseban način osvjetljavaju odnos Dubrovačke republike i španske krune u navedenom vremenskom periodu, kao i politiku španskih Habsburgovaca, tadašnje svjetske velesile, na istočnom Sredozemlju. Osnovni zadatak ovih dojava bio je pružanje informacija caru Karlu V, a zatim i njegovom sinu Filipu II, o Osmanskom carstvu, tada moćnom i opasnom neprijatelju kojeg su vrlo malo poznavali.

Prvo poglavlje nosi naziv *O dosadašnjem proučavanju odnosa Dubrovačke Republike i Španjolske Krune u XVI. stoljeću* (str.11-23). Dubrovačka republika uvijek je bila svjesna svog zanimljivog geografskog položaja, što je predstavljalo jednu od osnova njene izvanredne povezanosti s različitim područjima. U ovom poglavlju govori se o umijeću stvaranja i održavanja veza s drugima, što je predstavljalo temelje dugog opstanka Dubrovačke republike i njenog materijalnog blagostanja temeljenog na trgovini i pomorstvu. U XVI stoljeću naročito su značajni njeni odnosi s Osmanskim carstvom, koje ju je gledalo kao tributarnu državu, te odnosi s Mletačkom republikom, koji su se svodili na borbu za jednakopravnost na Jadranu i trgovačkim putevima. Što se tiče veza s Iberskim

poluotokom, poznat je broj dubrovačkih konzulata na poluotoku, trgovačke veze s Aragonskim kraljevstvom te povlastice koje su Karlo V i Filip II dodijelili Dubrovčanima.

Dvadesetih i tridesetih godina XVI stoljeća u katoličkoj Evropi na špansku monarhiju Karla V gledalo se kao na jedinu silu koja je kadra stati ukraj prodoru Osmanlija, kao i vjerskim ratovima koji su razdirali kontinent. Stoga je u španskoj vanjskoj politici veliku važnost imalo stanje na morskoj i kopnenoj granici između kršćanskog i islamskog svijeta na Sredozemlju. Dubrovačka republika bila je praktično jedina katolička država na istočnom Sredozemlju izvan habsburške krune, te je stoga predstavljala idealnog partnera u pokušaju obavještajnog zalaženja iza leđa Osmanlijama radi neutraliziranja njihove sile koja u to doba doživljava vrhunac. Iako je Dubrovačka republika još 1448. godine odredila smrtnu kaznu za svoje podanike za koje se utvrdi da rade za strane države, iz Dubrovnika su stizale obavijesti o situaciji u Herceg Novom, kao i o Kotoru i Krfu, ključnim tačkama za prevlast na Jadranu. Najpoznatiji od ovih dojavljivača iz Dubrovnika bio je vlastelin Marin Zamanja.

Sljedeće poglavlje nosi naziv *O naravi tursko-španjolskih odnosa na Sredozemlju* (str. 24-37). Šesnaesto stoljeće je doba za koje se, prema tradicionalnom prikazu španske monarhije nakon osvajanja Amerike, kaže da "u carstvu mladog španskog cara Karla V sunce nikad nije zalazilo". U isto vrijeme, historičari Osmanskog carstva tvrde da je baš u doba Sulejmana Zakonodavca ono bilo najjača vojna i politička sila na svijetu. Tada je Zapad, na svoje zaprepaštenje, morao priznati da je riječ o izvrsno ustrojenoj državi, a ne o gomili divljaka koja napada njegov uređeni svijet. Ovdje se ističe i to da se odnos Dubrovnika sa svijetom svodio na potragu za ravnotežom u od-

nosima prema Osmanskom carstvu, čija je vazalna zemlja bila, i prema španskoj habsburškoj kruni, čiju je pomoć priželjkivala. U ovom poglavlju govori se i o ulozi moriska (*moriscos*), potomaka muslimana koji su ostali živjeti na Iberskom poluotoku nakon 1492. godine. Španski vladari su uvijek strahovali od tajne povezanosti moriska s Osmanlijama, dok su se, s druge strane, nadali savezništvu s kršćanskim podanicima Osmanskog carstva u planiranju napada na istočnu obalu Jadrana i oslobađanje Ugarske i "balkanskih provincija" te njihovom ujedinjenju u jednu kršćansku državu.

Treće poglavlje, pod naslovom *Diplomacija i tajna diplomacija* (str. 38-48), govori o gustoj mreži dojavljivača španske diplomacije u XVI stoljeću. Kako je ovo doba u kojem španska kruna širi svoju vlast i na zapadnu hemisferu, carevi ljudi, pored uloge dojavljivača koji sakupljaju i prenose vijesti, imali su zadatak i da šire vijesti koje su pripomagale stvaranju željenih predodžbi. Tako je još mladi kralj Karlo 1519. godine povjerio svojim ambasadorima zadatak: oni su nakon smrti kralja Maksimilijana I Austrijskog morali pregovarati o Karlovu izboru na austrijsko prijestolje promovirajući pritom predstavu o njemu kao o pravednom kralju. Suprotno ustaljenim stereotipima da su ljudi koji su djelovali u mreži tajne diplomacije dolazili isključivo iz redova nižih slojeva, obraćenika i slično, iz ovih se dokumenata vidi da su to često bili ljudi na visokim društvenim položajima. Cjelokupni sistem špijunaže bio je hijerarhiziran i ustrojen u šest različitih stepena. "Agentima" (*agentes*) nazivani su špijuni u najužem smislu riječi; "dopisnici" (*corresponsales*) bili su oni špijuni koji su iz određenog mjesta manje ili više redovno slali vijesti španskim vlastima za novac; "instrumentalne špijune" (*espías instrumentales*), odnosno špijune za određenu svrhu, agenti su upošljavali

povremeno, a "vrbovane" (*captados*) agenti su pridobijali za "špansku stvar" podmićivanjem i obećavanjem različitih usluga. "Veze" (*enlaces*) djelovale su kao veza između špijuna u udaljenim krajevima, a "teklići" (*correos*) su za novac po potrebi prenosili pisane poruke preko granica ili od jedne do druge tačke unutar stranog područja. Glavna tema i svrha dojava u cjelini bila je slanje obavijesti o osmanskoj politici, o otkupu zarobljenika, o nekom važnom stanju ili problemu, zdravlju i prehrani stanovništva, kretanju i raspoloženju vojske, jačini kopnene vojske i mornarice i slično.

Četrto poglavlje, *Što piše u dojava* (str. 49-85), govori o osnovnoj zadaći dojavljivača i sadržaju dojava koje su slali na dvorove ili u ambasade. Ono što je u burnom šesnaestom stoljeću naročito interesovalo Španjolce jeste stanje, namjere i pokreti osmanske pomorske i kopnene sile. Kako je u španskom renesansnom društvu bila izražena potreba za orijentiranjem, te poznavanjem udaljenih prostora i kultura, tako su i dojave u jednom smislu bile i opšte obavijesti o različitim geografskim prostorima i pripadajućem življu. Daleki prostori i države nerijetko su mjesta fantastičnih zbivanja i nekih rodova španske knjžniževnosti, naročito viteškog romana. Najživopisnije i najbrojnije su dojave iz burnog perioda sedamdesetih, prije i poslije Lepantske bitke. Iz njih se vidi odraz mira iz 1573. godine na stanje na osmanskom i mletačkim posjedima u Dalmaciji i Boki kotorskoj. Također, govori se i o statusu fancuske diplomacije u Istanbulu, o osmansko-francuskom dogovaranju politike naspram drugih kraljevskih kuća, o talijanskim državicama, o uskocima i sl.

U petom poglavlju, *Predodžbe* (str. 86-94), govori se o stvarnim namjenama dubrovačkih dojava Špancima, odnosno o stvaranju što tačnijih predodžbi o njihovom najopasnijem neprijatelju,

Osmanskom carstvu. Među Špancima odnosno kršćanima svijet Osmanskog carstva doživljavao je kao islamski ili islamu podređeni, a svi subjekti koji su djelovali u okviru koji su dojave pokrivala ocjenjivani su sa stanovišta odanosti kršćanstvu ili spremnosti na saradnju. I danas je veoma teško promijeniti uvriježenu stereotipnu predstavu, formiranu još početkom XVI stoljeća, o "Turcima" kao okupatorima, o osmanskoj vojsci kao piratskoj, a o znamenitim vojskovođama tog vremena poput Barbarosse i Malkoč-bega kao o tiranima.

U *Zaključku* (str. 95-96) autorica kaže da njen prijedlog za rekonstrukciju svih aktera uključenih u dubrovačke dojave može poslužiti ponovnom razmišljanju o ustaljenim predstavama o prošlim događajima i o njihovoj međuzavisnosti. Ona je svjesna i toga da pokušaj rekonstrukcije imaginarija prošlih vremena često rezultira djelomičnim ili potpunim mrvljenjem ustaljenih slika o prošlosti, uređenih na temelju prihvaćenih sistema vrijednosti koji uvjetuju tumačenje događaja iz prošlih vremena.

Nakon *Zaključka* nalazi se *Sažetak* na španskom jeziku (*Resumen*, str.97-113) te spisak literature.

Dio knjige koji zaprema najveći broj stranica jeste *Dossier Archivo General de Simancas, Catalogo XXVII, Estado (Estados pequeños de Itali)*, str. 117-253. U ovom dijelu predstavljeni su transkribirani dokumenti koji su poslužili kao osnova ove knjige te sažeci i prijevodi navedenih dokumenata koje je sačinila autorica Mirjana Polić Bobić. Cjelokupni korpus ovih šifriranih dojava pohranjenih u Simancasu pod oznakom Dubrovnik (*Ragusa*) autorica je razdijelila u četiri skupine, prema vremenskim razdobljima. Prva od njih odnosi se na razdoblje od 1533. do 1543. godine i poklapa se s onim što u vanjskoj politici Karla V nazi-

vaju "sredozemnim razdobljem". Druga skupina sastoji se od pisama odnosno dojava između 1559. i 1562. godine, dakle iz razdoblja koje su Osmanlije i Španci proveli uhodeći se međusobno i koje se općenito smatra razdobljem silnog straha kršćanskog svijeta od prodora islama, kojega su kršćani uspjeli zaustaviti tek na granicama Ugarske. Treća, najveća skupina pisama, iz razdoblja je od 1571. do 1581. godine. To je razdoblje poznatih špansko-osmanskih pregovora nakon Levantske bitke. U priličnom broju dojava iz sedamdesetih nalaze se skoro sve teme kojima se tih godina bavila španska tajna diplomacija: niz detalja o osmansko-mletačkom miru iz 1573. godine, odnosno o njegovom odrazu na stanje u osmanskim i mletačkim posjedima u Dalmaciji i Boki kotorskoj, niz podataka o osmansko-francuskom pomaganju dugotrajnih pobuna protiv Filipa II u Flandriji, o statusu francuske diplomacije u Istanbulu, o tursko-francuskom dogovaranju politike spram drugih kraljevskih kuća, naročito u vezi s kraljevskim ženidbama, o talijanskim državicama, o uskocima... Četvrta skupina, znatno malobrojnija, iz razdoblja je od 1580. do 1594. godine. U dojavama iz ovog vremenskog perioda vidi se da je španska tajna diplomacija već vrlo razvijena, a vidljivi su i prvi znaci početka rastakanja iznutra i izvana golemog Osmanskog carstva.

U ovoj knjizi akcent je stavljen na odnose Dubrovnika i španske kraljevine u XVI stoljeću, a kroz građu koju pružaju dojave izvršen je pokušaj rekonstrukcije života na graničnom području u ovom periodu. Navedena građa predstavlja i zapis o "krhotinama života", ali ujedno govori i o kontinuitetu poljoprivrede uz dalmatinski grad, o topografiji rata uz hrvatske rijeke itd. Naizgled sporedne informacije iz navedenih dokumenata omogućuju nam i da iz jednog novog ugla sagledamo odnose Dubrovnika s

Osmanskim carstvom, Bosanskim i Hercegovačkim sandžakom, saznamo nove informacije o raznim velikodostojnicima i trgovcima s ovih područja, kao i o njihovoj ulozi u kreiranju tih odnosa. U tom pogledu ova studija je od velikog značaja i za historiografiju Bosne i Hercegovine.

Elma Korić

SIDŽIL TEŠANJSKOG KADILUKA (1740-1752), prijevod i obrada Hatidža Čar-Drnda, Orijentalni institut, Sarajevo 2005, 153 str.

Pojava svakog izvora predstavlja znakovito osvježenje za historiografiju i otvara potpuno nove mogućnosti proučavanja određenih vremenskih razdoblja i geografskih područja. Kada se uz to radi i o izuzetno vrijednim i prvorazrednim izvorima, onda pozornost njihovog pojavljivanja postaje znatno veća. Sidžili bez ikakve sumnje spadaju u onu vrstu historijskih izvora kojima po značaju i sadržaju mjesto jeste u vrhu te piramide.

Iako se u bukvalnom poimanju definiraju kao sudski protokoli, svojim sadržajem oni nadilaze tu pojednostavljenu definiciju. Premda to oni primarno jesu, uvid u njihovu sadržinu, pak, nadilazi ono što u svom osnovnom etimološkom značenju podrazumijeva taj usko definirani pojam. Stoga je u znatno širim relacijama moguće i nužno promatrati i Sidžil Tešanjskog kadiluka (1740-1752) u prijevodu i obradi Hatidže Čar-Drnda, koji se krajem 2005. pojavio u izdanju Orijentalnog instituta. Njegova pojava je višestruko značajna.

Sidžil Tešanjskog kadiluka (1740-1752) ubraja se u rijetke izvore ove vrste koji su obrađeni i publikovani. U višede-

enijskim naporima izučavanja povijesti, značajnih rezultata bosanskohercegovačke osmanistike i historiografije doima se pomalo nevjerovatnim da je prvi u cijelosti prevedeni i za publikovanje pripremljeni sidžil svjetlo dana ugledao 1987. godine, i to nekoliko godina nakon smrti prevodioca (Sidžil mostarskog kadije u prijevodu Muhameda A. Mujića). Najtragičnije je svakako to što ih je danas znatno manje u odnosu na broj prije ciljanog uništenja Orijentalnog instituta u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine.

Publikovanje Sidžila Tešanjskog kadiluka nije mimoišla sudbina mnogih prethodnih poduhvata koji su godine provodili u rukopisu dok neko ne prepozna potrebu i njihov značaj za nauku, te izdvoji sredstva nužna za te svrhe. Sudbina ovog sidžila utoliko je tragičnija što je njegovo publikovanje došlo na red nakon što je proteklo više od jedne decenije od stradanja njegovog izbornika, koji je zajedno sa ostalim fondovima Instituta stradao u agresiji 1992. godine. To je značilo i određena ograničenja u pripremanju za štampu.

U strukturalnom smislu sidžil se sastoji iz sljedećih cjelina: Predgovor, uvodnik VII-XIX, prijevod izvornika (146 str.), sadržaj i indeks geografskih pojmova. Stradanje izvornika onemogućilo je objavljivanje barem dijela, ako ne cijelog izvora u vidu faksimila uz prijevod, što bi bilo i te kako dragocjeno u ovakvim slučajevima, ne samo kao ilustrativan primjer nego i radi znatno veće pretpostavke i mogućnosti kritičkog propitivanja. Za one manje upućene u samu problematiku, prije uvida u sam sadržaj izvornika, Uvod ili uvodnih nekoliko stranica dobra je prilika da se u najkraćim crtama sagleda mjesto i uloga kadije u cjelokupnom sistemu Osmanskoga carstva, organizacija i način funkcioniranja sudske vlasti u njemu. Pored toga čitaocima su date neke druge upute o vrstama aktivnosti i

obavezama kadije, kao i kratka analiza sadržaja odnosno vrste dokumenata koje sadrži ovaj sidžil.

Ono što se nameće kao prvi dojam nakon kraćeg uvida u ovaj izvor jeste slojevitost informacija koje nam pruža i široke mogućnosti eksploatacije u proučavanju brojnih pitanja koja je moguće aktualizirati ili rješavati na temelju jednog ovakvog izvora. I površan pogled na ovaj izvor suočava nas sa brojnim vrstama dokumenata i njihovim izuzetno bogatim sadržajem pomoću kojih je moguće pratiti određene procese, pojave, događaje, kako lokalnog tako i šireg značaja. Stoga, kao uostalom i drugi sidžili, i ovaj sadrži dokumente od onih koji potječu od centralnih organa vlasti do onih koji se tiču života običnih ljudi i njihove životne svakodnevice. U ovome je zavedeno više fermata iz vremena vladavine Mahmuda I (1730-1754) kojima se u formi naredbi reguliraju različita pitanja, između ostalog i na prostoru pod nadležnošću tešanjskog kadije, ali i šire. Osim toga, brojni dokumenti čije ishodište predstavlja pokrajinska administracija, a tiču se prilika u Bosni uopće ili pak samo šireg područja Tešnja, znatno nas približavaju životima običnih ljudi, njihovim zanimanjima, obavezama, pa i pravilima ponašanja reguliranim ili navikama sankcioniranim različitim mjerama pokrajinske vlasti. Poznato je da komunikacija između vlasti i podanika nije jednosmjerna, te je i stanovništvo Tešanjskog kadiluka, posredstvom nadležnog kadije, upućivalo brojne žalbe, predstavke, nadležnim instancama vlasti. Sve navedeno kadija je bilježio, unosio u svoj registar, kao i izvršenje određenih sudskih naloga. To omogućuje praćenje položaja određenih društvenih slojeva u vrijeme na koje se sidžil odnosi. Ljudska svakodnevica praćena je različitim privatno-pravnim odnosima koji po svojoj suštini mogu imati pozitivne ali i nega-

tive konotacije, što se obično registrira pred mjesnim kadijom. Stoga je mnoštvo dokumenata upravo takve naravi, u kojima se registriraju ili reguliraju povrede prava, različiti sporovi, potraživanja i sl. Po svojoj brojnosti najviše je ipak registriranih vjenčanja odnosno bračnih ugovora.

Iz sadržine pojedinih dokumenata navedenog izvora moguće je pratiti određena historijska, društvena, ekonomska kretanja, kako na lokalnom tako i na širem prostoru, ne samo užeg nego i šireg okruženja Tešnja ili kadiluka, nerijetko i izvan granica Osmanskoga carstva. Istovremeno, sa navedenim moguće je doći do brojnih i vrlo zanimljivih informacija iz domena vojnih i političkih prilika na prostoru Bosne. Neposredniji uvid u ekonomske prilike, posebno sa stanovišta strukture agrarne proizvodnje, zanatstva, trgovine i sl. na području Tešnja moguće je sagledavati kroz pojedine dokumente koji propisuju davanja u korist države različitim povodima. Kroz sve navedeno provlače se drugi vrlo zanimljivi i značajni podaci o pojedinim naseljima, životu u njima, ali i njihovom razvitku, ekonomskoj snazi ili pak prilikama i životu u njima. Premda je, po prirodni stvari, u tom pogledu najlakše pratiti zbivanja u samom Tešnju, sidžil sadrži vrlo dragocjene podatke i za neka druga naselja, i na taj način nam omogućuje neposredniji uvid u vrijeme iz koga o njima znamo vrlo malo, ili pak gotovo ništa. Ovaj sidžil je utoliko zanimljiviji što je u njegovom sadržaju moguće naći i zabilješke koje izlaze izvan okvira kadijske djelatnosti, a tiču se neobičnih prirodnih pojava ili događaja i slično, kao što je pojava ljubičice usred zime ili slično.

U vrijeme iz kojega potječe ovaj sidžil, tj. polovina 18. stoljeća, preciznije 1740-1752. godina, kadiluk Tešanj obuhvatao je nahije Tešanj, Maglaj i Žepče. To znači da su se ingerencije tešanjskog

kadije protezale na ta područja, s tim da se i najveći broj dokumenata tiče toga prostora i da je kao izvor iznimno značajan za njega.

Uz puno uvažavanje svih pozitivnih aspekata i prednosti jednog ovakvog izvora, bilo bi neskromno i pretenciozno promatrati ga samo iz jedne perspektive a ne kazati i ne ukazati i na njegove manjkavosti. Kako nijedan, tako ni ovaj izvor nije bez nedostataka. Ono što će svakome ko se sretne sa ovim izvorom odmah privući pažnju jeste potpuna hronološka nesistematičnost i nedosljednost. Ponekad jedan iza drugog moguće je naći dokumente iz nekoliko različitih godina. Ako znamo da je to česta karakteristika ove vrste izvora, onda nas to neće iznenaditi ni u ovom slučaju. Isti kadija mogao je unositi dokumente stare po nekoliko godina, ili je pak njegov direktni nasljednik ili neki kasniji kadija naprosto mogao unositi svoje zabilješke u prazni prostor sidžila. Jedan kadija često je različite vrste dokumenata unosi s različitih strana sidžila. To svakako otežava snalaženje pri upotrebi. No kako se pri njegovoj obradi nije odstupalo od redoslijeda koji je bio u izvorniku, to je isti ostao i u publikovanoj verziji.

Sadržaj sidžila odražava jedan sistem, društvo, pozitivne ili negativne aspekte zakonodavstva, društvene probleme, život jedne zajednice, pa je i pojava ovog izdanja utoliko značajnija. Treba posebno naglasiti da ovaj sidžil potječe iz jednog vremena koje je po sadržaju izvora, koliko je barem našoj naučnoj javnosti trenutno dostupno, prilično oskudno i da pripada području koje je u pogledu izvora ostalo prilično nezastupljeno. Bez obzira na sve ono što bi se moglo istaći kao slabost, ovo izdanje jeste pokušaj njegovog spašavanja u formi u kojoj je ovaj sidžil preživio, te pronalaska puta do korisnika. Publikovanje je najbolji način za to. Objavljivanjem rukopisa

ovog sidžila naša naučna javnost dobila je izvor vrijedan pažnje ne samo u domenu historijske nego i nekih drugih nauka koje su upućene na proučavanje različitih pitanja vremena iz kojeg potječe.

Aladin Husić

MAGLAJSKI SIDŽILI 1816-1840, Prevele i priredile Dušanka Bojanić–Lukač, Tatjana Katić, Bošnjački institut - Fondacija Adila Zulfikarpašića, Sarajevo 2005, 690 str.

Iako sidžili predstavljaju vrlo važne historijske izvore, i u našoj historijskoj nauci su znatno korišteni, u dosadašnjoj publicističkoj praksi nije im poklanjana značajnija pažnja, tako da su tek u izuzetnim slučajevima, i to uglavnom tek posredno, bili dostupni brojnim istraživačima koji nisu orijentalističkog usmjerenja. Time je njihovo korištenje reducirano, svedeno na znatno užu krug potencijalnih korisnika, a mnogi su ostajali uskraćeni brojnih zanimljivosti koje oni sadrže, te mogućnosti da se ugao promatranja određenih pojava i pitanja znatno proširi. Prekid te tradicije i prakse nagoviješten je izdavanjem prijevoda dvaju sidžila krajem prošle godine: Sidžila Tešanjskog kadiluka (Orijentalni institut u Sarajevu) i Maglajskih sidžila 1816-1840. u izdanju Bošnjačkog instituta – Fondacije Adila Zulfikarpašića, u prijevodu i obradi Dušanke Bojanić–Lukač i Tatjane Katić, koji želimo ukratko predstaviti.

Kao što se iz samog naslova da razumjeti, ovo izdanje ne sadrži samo jedan sidžil, nego je zbir fragmenata, i ne predstavlja ništa drugo do nesređene i nesistemizirane ostatke različitih sidžila. Sistemiziranje tih ostataka na

sebe su morali preuzeti priređivači, što je predstavljalo dodatnu otežavajuću okolnost. No taj nedostatak, ako se on uopće tako može nazvati, nadoknađuje vremenski okvir od dvije i po decenije u kojima su ti fragmenti nastajali. Već sama ta činjenica čini ih interesantnim sa naučnog stajališta. Ništa manje nisu značajni i sa sadržajne strane.

Bogatstvo sadržaja odražava podatak da se u njima nalazi 39 fermana, 53 bujurudije, 15 popisa, 14 tezgera, 9 murasela o postavljenju kadije i naiba, 5 arzuhala, 1 maruz i 231 različita zabilješka. U prostornom smislu, to znači da ovi sidžili (fragmenti) okvirno pokrivaju međuprostor rijeka Spreče (nizvodno od ušća Turije), Bosne i Krivaje (od Vozuće), prelazeći djelimično i na lijevu obalu Krivaje i Bosne.

U strukturalnom pogledu sidžil je podijeljen na sljedeće cjeline: predgovor (7-14), pregled sadržaja dokumenata u fragmentima maglajskih sidžila (15-32), prijevodi (33-245), faksimili 249-420, transkripcija (421-657) i index (459-690).

Zahvaljujući ovom pristupu obradi ovih sidžila, oni su javnosti postali dostupni u više varijanti - prevedenoj verziji, faksimilima, kao i transkripciji, dakle i onima čije stručno usmjerenje ne omogućava njihovo izvorno korištenje, onima koji to žele u originalu ili transkribovanoj verziji.

Ono što karakterizira ovo izdanje prije svega je izvanredan stručni pristup, koji može biti uzor pri publikovanju ove vrste izvora, sistematiziranost i organiziranost koja ne ostavlja čitatelja da sam luta i da se u njemu samostalno snalazi. Obradiivači su dali kratak, vrlo jasan i pregledan diplomatski opis, osnovne karakteristike ovih sidžila, potrebne upute u njihov sadržaj, te ukazali na osnovne nedostatke sačuvanih fragmenata. Jednostavna uputa u metodologiju obrade bez koje bi se, ne-

ma sumnje, ponekad bilo teško snalaziti u mnoštvu informacija koje u izvornim dokumentima obično nemaju sistematiziran ne samo tematski nego ni hronološki redosljed, skraćuje napore istraživača koji se žele koristiti ovim izvorom.

Prijevodi, odnosno kombinacija rezoniranih sa kompletnim prijevodima dokumenata, ne prate redosljed očuvane forme izvornika, dok su faksimili i transkribovana verzija zadržali izvorni redosljed. No, to u ovom slučaju nije nedostatak, jer su upute sasvim dovoljno jasne za neometano praćenje ili usporedbu prijevoda i originala u jednoj od dvije navedene varijante.

Prijevodi dokumenata strukturirani su tematski, jednim hijerarhijskim redosljedom koji se kreće od općih akata centralne vlasti upućenih općenito u Rumeliju, pa i u Bosnu, preko akata adresiranih isključivo na pokrajinske strukture vlasti Bosanskog ejaleta, ili pak dokumenata slične vrste izdatih od pokrajinskih organa vlasti upućenih nižim instancama. Oni se odnose na različita pitanja vojnog, političkog, ekonomskog života Bosanskog ejaleta. Potom slijede dokumenti koji se izravno odnose na samo maglajsko područje, dakle Kadiluk Maglaj: Postavljenja na dužnost, Taksit i ostala poreska opterećenja stanovništva, Maglajska menzilhana, Jemstva, Zaostavštine, Vjenčanja, Molbe, sporovi i bilješke. Ovakav metodološki postupak zapravo predstavlja prednost u pogledu reduciranja na ona pitanja koja su od posebnog interesa istraživačima, te ih oslobađa lutanja po nesistematiziranom sadržaju teksta izvornika.

Premda je cjelokupni sadržaj sidžila iznimno važan za sagledavanje povijesnih tokova u navedenom vremenskom okviru i nijedan dokument se ne može zanemarivati, ipak unutar toga moguće je praviti izvjesne razlike u njihovom

značaju sa historijskog aspekta. Budući da je mnoge dokumente, posebno one općeg karaktera, moguće naći i u drugim sidžilima iz toga vremena, to se po svome značaju za historijsku nauku, posebno za proučavanje prilika u maglajskom kraju, izdvajaju oni dokumenti koji su nastali od maglajskih kadija ili njihovih naiba. Kao i cjelokupna struktura priređenog sidžila, i unutar ove cjeline dokumenti u prijevodu su tematski strukturirani, što je sa stanovišta upotrebe i proučavanja pojedinih pitanja i te kako značajno. No, pored toga, što uostalom karakterizira cjelokupno izdanje ovih sidžila, svaku tematsku cjelinu prate značajna pojašnjenja o strukturiranosti unutar tih podcjelina pojašnjenjima određenih pitanja koja tretiraju ti dokumenti. To doprinosi boljem razumijevanju samog značaja pojedinih dokumenata, njihovog sadržaja u kontekstu određenih povijesnih pojava i događaja. Ta pojašnjenja predstavljaju svojevrsnu kraću sintezu određenih pitanja na prostoru Maglajskog kadiluka, pri čemu nije nužno gubiti vrijeme u potrazi za pojašnjenjima u literaturi ili pak na osnovu iščitavanja izvora sam dolaziti do određenih rješenja. Razložna analiza dovoljna je da se i prije pristupa dokumentu stekne zavidna predodžba o nekim pitanjima u Maglajskom kadiluku, posebno pitanjima koja nisu bliska onima koji se budu koristili publikovanim sidžilima kao izvorom.

Stoga će, nema sumnje, ovo izdanje sidžila naći svoje poklonike ne samo u redovima historičara nego i ljudi drugih stručnih usmjerenja, posebno etnologa ili onih koji se bave nekim drugim pitanjima. Rekli bismo da je njegov značaj još i u tome što pokriva širi vremenski okvir i što pripada vremenu koje je sa stanovišta historijskih mijena i procesa vrlo značajno i sadržajno, te čeka svoju kvalitetniju historijsku valorizaciju fundiranu na izvorima koji predstavljaju

najvjerodostojniju sliku života određenih mikroregija. Pojavljivanje ovog sidžila bez sumnje predstavlja krupan iskorak u našoj osmanistici i historiografiji koji će dati doprinos tome.

Aladin Husić

Ljiljana Čolić, OSMANSKA DIPLOMATIKA SA PALEOGRAFIJOM, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005, 197 str.

Knjiga *Osmanska diplomatika sa paleografijom* autorice Ljiljane Čolić objavljena je u izdanju Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva u Beogradu 2005. godine. Ova knjiga prvenstveno ima za cilj da pruži elementarno znanje iz osmanske diplomatike i paleografije.

Na samom početku navedene knjige, u prvom poglavlju upoznajemo se s diplomatikom i paleografijom, odnosno njihovim postepenim razvojem u dvije vrlo važne pomoćne historijske discipline. Nakon uvodnog poglavlja, autorica nas upoznaje s djelima pojedinih istraživača koji su dali veliki doprinos razvoju spomenutih disciplina. Najprije se spominje austrijski diplomat i orijentalist Joseph von Hammer i njegovo djelo *Državno ustrojstvo i upravljanje u Osmanskom carstvu* (Des osmanischen Reiches Staatssverfassung und Staatsverwaltung) koje je objavljeno još 1815. godine te njegova kapitalna *Istorija Osmanskog carstva* (Geschichte des osmanischen Reiches) koja datira iz perioda 1827-1835. godine. Potom se spominje Mađar Anton Gevay, službenik Državnog arhiva u Beču koji je objavio prvi naučni prilog što je sadržavao integralne prijevode i snimke izvornih tekstova i njihovih prijevoda. Pod

njegovim rukovodstvom je objavljena serija dokumenata pod nazivom *Historijski izvori za tursko-ugarsko vrijeme* (Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der verhältnisse zwischen österreich). Što se tiče postavljanja naučnih osnova za kritičko objavljivanje osmanskih dokumenata, ovdje autorica Čolić ističe Jozefa Kraelitza i Ludwiga Feketeau. Potom se upoznajemo s doprinosom uglednog turskog historičara Mithata Sertoğlua na polju osmanske diplomatike, koji je u svom radu (Muhteva Bakımından Başvekalat Aşşivi) objavio svoja saznanja o fondovima najvećeg i najpoznatijeg osmanskog arhiva - Arhiva Predsjedništva vlade u Istanbulu (Başbakanlık Aşşivi) koji još u potpunosti nije sređen. Među bugarskim osmanistima spomenut je Boris Nedkov, koji je autor dvotomne knjige *Osman-ska diplomatika i paleografija* (Osmanoturska diplomatika i paleografija), i Asparuh Velkov i njegova knjiga pod naslovom *Vidovi osmanoturskih dokumenata*. Nakon bugarskih osmanista, dolazi rumunski turkolog Mihail Guboglu, kao autor značajnog udžbenika iz osmanske diplomatike i paleografije koji sadrži opća saznanja o spomenutim disciplinama. Ovdje su također izdvojena dva ugledna turkologa iz Poljske, Jan Reychman i Ananiasz Zajaczkowski, koji su objavili udžbenik iz osmanske diplomatike.

Što se tiče osmanističkih istraživanja na području bivše Jugoslavije, autorica je navela nekoliko istraživača, pri čemu treba posebno istaći Glišu Elezovića i njegov zbornik *Turski spomenici sv. I-II*, u kojem je obuhvatio prijevode 226 turskih pisanih izvora, faksimile 184 dokumenta i registar. Potom spominje Vladislava Skarića i njegovo djelo *Turski agrarni zaknici za sandžake Bosnu i Hercegovinu od 1047. godine*, koje je objavio 1934. godine, kao i prof. dr. Fehima Bajraktarevića i njegovo djelo iz 1932. godine pod naslovom *Jedna bujuruldija*

o Prvom srpskom ustanku. Iz bogatog naučnog opusa Hazima Šabanovića autorica je izdvojila popisne deftere pod nazivom *Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine* i katastarske popise Beograda i okoline 1467-1566. godine, objavljene pod naslovom *Turski izvori za istoriju Beograda*. Navodi se i zbornik *Kanuni i kanunname* u čijoj su pripremi učestvovali akademik Nedim Filipović, Branislav Đurđev, Hamid Hadžibegić, Muhamed Mujić i Hazim Šabanović. Ovdje se spominje još niz imena onih koji su dali svoj doprinos razvoju osmanske diplomatike i paleografije, kao što su: Adem Handžić, Vančo Boškov, Hasan Kaleši, Dušanka Bojanić, Olga Zirojević, Medžida Selmanović i dr. Međutim, ovdje je izostavljen veći broj istraživača koji su također dali veliki doprinos u osmanističkim istraživanjima na prostoru bivše Jugoslavije, kao što su Ahmed Aličić, Ešref Kovačević, Fehim Dž. Spaho, Behija Zlatar, Hatidža Čar-Drnđa, Fazileta Hafizović i dr.

Nakon upoznavanja s jednim brojem istraživača i njihovim djelima iz oblasti osmanske diplomatike i paleografije slijedi poglavlje u kome su prezentirane različite vrste pisma: kufi (*kūfi yazısı*), nesh/nesih (*nesh yazısı*), sulus (*sülüs yazısı*), tevki (*tevkî*), talik (*ta'lik yazısı*), divani i dželi divani (*dîvânî; celi dîvânî*), rika (*rika*) i sijakat (*sîyakat yazısı*), koje su primjenjivane u različitim osmanskim dokumentima. Upoznajemo se s njihovim osnovnim karakteristikama, kao što je način pisanja, u kojim situacijama se određena vrsta pisma koristila i od kojeg organa vlasti i sl. Osim toga, govori se i o pomoćnim elementima u oblikovanju dokumenta: brojevima koji su pisani u raznim grafijskim formama: standardnoj, zatim sijakat formi, koja je dodatno otežavala čitanje dokumenata. Tu su prisutne i razne vrste papira na kojima su pisani dokumenti, pečati - vodeni

i suhi, koji su služili za raspoznavanje vremena u kojem su nastajali.

U petom poglavlju data je klasifikacija osmanskih dokumenata. Na području bivše Jugoslavije prvi prilog koji je posvećen klasifikaciji osmanskih dokumenata, kako navodi autorica Čolić, jest rad Hazima Šabanovića pod nazivom *Turski diplomatski izvori za istoriju naših naroda*. U njemu je dat kratak pregled različitih pristupa svrstavanja navedenih dokumenata, počevši od podjele Abdurahmana Šerefa (1853-1925), posljednjeg službenog historioografa Osmanskog carstva, koji je ove izvore podijelio u četiri velike grupe. Drugu metodu pri podjeli osmanskih dokumenata, koja je ovdje navedena, dao je ugledni mađarski turkolog Ludwig Fekete, razvrstavši osmanske izvore u dvije osnovne grupe. Nakon njega, bugarski turkolog Galab Galabov daje svoju klasifikaciju osmanskih dokumenata u tri grupe, uvažavajući pritom podjelu koju je dao Abdurahman Šeref. Hazim Šabanović, prihvaćajući posljednju podjelu, daje kratak pregled sadržaja navedenih grupa, i to: A) *Dokumenti vrhovne vlade* (fermani, berati, menšure, zbornici zakona i naredbi - ahkam defterleri, knjige i akta carskog katastra - defter-i hakani, bujuruldije vezira i defterdara, fetve šejhul-islama i dr.); B) *Dokumenti administrativnih vlasti*; C) *Dokumenti šerijatsko-sudskih vlasti* (kadijski sidžili, tj. protokoli šerijatskih sudova i dr.).

Nakon poglavlja koje govori o klasifikaciji dolazi dio koji je posvećen različitim vidovima ovjeravanja osmanskih dokumenata. Naime, ovjera je najčešće vršena potpisom ili pečatom, a postojali su i drugi načini. I u vezi s ovim postoje različite metode i pristupi. Ovdje je navedena podjela bugarskog osmaniste Asparuha Velkova, koji simbole ovjere dijeli na potpise vladara, viših administrativnih službenika i drugih dostojanstvenika, kao i potpise nižih službenih osoba. Postojali

su i drugi vidovi ovjeravanja osmanskih dokumenata. Tako su dokumenti koji su upućivani u ime sultana imali *tugru* kao oznaku vjerodostojnosti dokumenta. Ona je službeni monogram i grafički amblem sultana. Izgled i tekst tuge se vremenom mijenjao, a potrebe za dekorativnošću i kaligrafski potezi činili su je težom za dešifriranje. U knjizi su tekstualno i u vizualnoj formi predstavljene tuge pojedinih sultana. Tu je tugra sultana Orhana, za koju se tvrdi da je jedna od najstarijih poznatih tuga a koja datira još iz 1324. godine, zatim tuge sultana: Murada (I), Mehmeda (I), Murada (II), Mehmeda (II), Bayezida (II), Selim-šâha (I), Süleymân-šâha (I), pa sve do sultana Mehmeda (VI) Vahdeddîn Hân-a. Sljedeći kaligrafski amblem koji se ovdje spominje je penča (*pençe*), koja može biti ovalna, izdužena i u obliku potpisa, te repati potpis (*kuyruklu imza*), kao i različite vrste pečata (*mühürler*; *damgalar*): mokri, voštani ili suhi, koji su po obliku mogli biti okrugli, elipsasti, četvrtasti i mnogostrani, dok im je veličina varirala. Autorica nas upozna je s različitim načinima datiranja osmanskih dokumenata.

U poglavlju koje slijedi prezentirani su načini objavljivanja određenih osmanskih dokumenata. U vezi s ovim, autorica nam daje primjere koji su to neophodni elementi koje treba da sadrži jedan dokument da bi se objavio. Od osmanskih dokumenata uzima za primjer zakonske spomenike, turske popisne deftere, sidžile, mühimme deftere, vakufname, regeste i sl. Potom, u naredna dva poglavlja, autorica nas upozna je s pojedinačnom obradom osmanskih dokumenata, u kojima se osvrće na najznačajnije vrste sultanskih dokumenata i ostalih dokumenata, koje su izdavale najviše osmanske vlasti. Pritom nam daje njihovu diplomatsku analizu, kao i odgovarajuće faksimile. Od sultanskih dokumenata i diploma obrađeni su ferman, berat, kanunname, vakufname

i hududname, potom bujuruldija, mühimme defteri, popisni defteri i dr. Što se tiče dokumenata lokalnih organa vlasti i predstavki stanovništva, obrađeni su sidžilski dokumenti: hudžet (hüccet), temesuk (temessük), tezkera (tezkire), sened (sened), tapija (tapûname), vakufname (vakifnâme/vakfiye), fetva (fetva) i dr. I za ove dokumente je urađena diplomatska analiza i priloženi odgovarajući faksimili.

Posljednje poglavlje ove knjige posvećeno je različitim formama službenog obraćanja lokalnih vlasti centralnim organima, kao i obraćanje predstavnika stanovništva vlastima. Tom prilikom korištene su različite vrste dopisa, tj. pismo - mektûb, pismeni izvještaj - arz i arzuhal (arz ve arz-ı hâl) i službeni izvještaj kadije, naiba-ilam (ilam-i'lam). Knjiga završava rječnikom osmanskih termina koje u njoj susrećemo.

Iako su neka pitanja i problemi u ovoj knjizi razmatrani na površan način, što i sama autorica kaže u svom predgovoru, ova knjiga zamišljena kao udžbenik svakako može pomoći studentima i mladim istraživačima da se upoznaju s osnovama osmanske diplomatike i paleografije kao dviju pomoćnih historijskih disciplina.

Alma Omanović-Veladžić

OTTOMAN CIVILISATION 1. i 2., editors: Günsel Renda and Halil İnalçık, Republic of Turkey Ministry of Culture, Ankara, 2002, sv. 1, str. 1-486; sv.2, str. 495-1168

Na *Šesnaestom međunarodnom sajmu knjiga i učila* održanom u Sarajevu od 21. do 26. aprila 2004. godine Nagradu za najbolje izdanje u međunarodnim okvirima osvojila je knjiga *Ottoman Ci-*

vilisation. Ovo reprezentativno izdanje, koje se sastoji od dva sveska, objavljeno je 2002. godine pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture Republike Turske, istovremeno na engleskom i na turskom jeziku. Ovdje će biti dat prikaz izdanja na engleskom jeziku koje je po sadržaju skoro identično onome na turskom jeziku, s neznatnom razlikom u konačnom broju stranica. Halil İnalçık i Günsel Renda, stručnjaci za osmansku historiju i umjetnost, urednici su ovog opsežnog pregleda osmanske historije, kulture i civilizacije, obogaćenog s više od 800 fotografija.

OTTOMAN CIVILISATION 1,
str. 1-486

Prvi svezak ove knjige sastoji se od uvoda i pet poglavlja čiji su autori turski eksperti za oblasti o kojima su pisali. U *Uvodu (Introduction, 11-27)*, Halil İnalçık napominje da se ova knjiga bavi osmanskom civilizacijom, a ne historijom turske kulture. On ističe kako su perzijski pjesnici poput Hafiza, Sadija, Nizamija i ostalih bili uzor i inspiracija osmanskim pjesnicima jednako kao što su za vrijeme renesanse italijanski umjetnici predstavljali uzor umjetnicima širom Evrope.

Halil İnalçık je autor i prvog poglavlja ovog sveska pod naslovom *Periodi osmanske historije, država, društvo, ekonomija (Periods of Ottoman History, State, Society, Economy, 29-239)*. Prvi dio ovog poglavlja bavi se pitanjima nastanka Osmanskog carstva. İnalçık je postavio krunska pitanja turske historije, koja su istovremeno i pitanja svjetske historije, te ponudio odgovore na njih. To su pitanje pojave turkmenskih (naziv koji se koristi za islamizirane Turke Oğuze) bejluka (*beylik*) u Zapadnoj Anadoliji u XIV stoljeću, zatim formiranja Osmanskog bejluka, koji se u samo pola stoljeća pretvorio u Osmansko carstvo čije grani-

ce su se protezale od Dunava do Eufrata. On smatra da pojavu Osmanskog bejluka treba posmatrati u kontekstu općih dešavanja u Centralnoj Anadoliji u drugoj polovici XIII stoljeća, u okviru procesa nastanka turkmenskih bejluka u Zapadnoj Anadoliji, na samoj granici s Bizantskim carstvom. Taj proces, prema njegovom mišljenju, odredila su tri osnovna faktora. Prvi je demografska revolucija, zatim migracija Turaka Oguza u Anadoliju i osvajanje Seldžučkog sultanata. Drugi faktor jesu pokreti tursko-islamskih *gazija* pred invazijom Mongola, a treći činjenica da su trgovačka središta kao što su Denizli, Antalya i Bursa uspjeli sačuvati svoj značaj u međunarodnom trgovinskom prometu.

İnalçık ističe i prijelomne godine vezane za proces migracija: 1071. godinu, kada je seldžučki sultan Alp Arslan pobjedom nad bizantskom vojskom kod Malazgirta (Manzikert) otvorio put u Zapadnu Anadoliju, zatim 1220. godinu, kada pod najezdom Mongola migriraju u Anadoliju ljudi svih klasa, od pastira do učenjaka i pjesnika. Prijelomna je i 1243. godina, kada nakon poraza u bici kod Kösedağa seldžučki sultani priznaju vlast Mongola, a mase Turkmena bježe u rubne krajeve na samoj granici s Bizantom. Anadolija je tada podijeljena na dvije političke regije: istočnu, pod dominacijom perzijskih Ilhanida i njihovih marioneta, seldžučkih sultana, i zapadnu, graničnu regiju, pod dominacijom Turkmena. Nakon što su Memluci porazili Mongole u bici kod Ajn Džaluta u Siriji 1260. godine, dolazi do organiziranih pokreta Turkmena protiv Mongola u Anadoliji. Ovo je ujedno i početak procesa osnivanja turkmenskih bejluka, uključujući i Osmanski bejluk.

Autor ustrajava na tezi o gazi i gazijama, koja je često odbacivana kao kontroverzna, kao i na činjenici da je osmanska država osnovana kao država

gazija i nastavila njegovati tu tradiciju kroz cijeli period svoga postojanja. Pored toga, on potencira kontinuitet turske kulture i tradicije u okvirima islamske kulture. Kao najznačajniju karakteristiku u razvoju kulture u bejlucima ističe prihvaćanje turskog jezika kao državnog i književnog, te napominje da su klasična djela prevedena sa arapskog na turski jezik.

İnalçık najopširnije piše o periodu za koji i jest ekspert, o takozvanom klasičnom dobu od 1300. do 1600. godine. Što se tiče općepoznatih događaja u navedenom vremenskom periodu, on uglavnom ponavlja iste, manje-više nepromijenjene i nepromjenjive informacije, koje je već iznosio i u svojim ranije objavljivanim radovima i knjigama. Poseban značaj ovog izdanja, odnosno konkretno ovog dijela, jeste u tome što je on svoje iskustvo vezano uz istraživački rad i zapažanja proizašla iz toga objedinio u jednom ovako opsežnom projektu. Prezentiranje svih tih podataka na jednom mjestu pomak je naprijed u prezentaciji dosadašnjih saznanja ovog vrsnog historičara. U vezi s konkretnim dešavanjima o kojima govori, autor iznosi i zaključke svoga promišljanja o svim bitnim segmentima historije Osmanskog carstva koji su rezultat njegovog višedecenijskog rada u ovoj istraživačkoj oblasti. Uz detaljan opis svih događaja koji su imali bilo kakav značaj u formiranju osmanske države, İnalçık donosi iscrpne zaključke o tome koji događaj, ličnost ili splet dešavanja je imao utjecaj na tok dešavanja u procesu formiranja, postojanja i nestanka osmanske države. Kao ilustraciju i potvrdu svojih navoda autor navodi podatke iz brojnih osmanskih dokumenata. U isto vrijeme se vidi da je pratio svu relevantnu literaturu koja je decenijama objavljivana u vezi s navedenim oblastima interesiranja kako na turskom tako i na evropskim jezicima. Razumijevanje procesa nastanka i razvoja Osmanskog

bejluka i osmanske države olakšava i to što su hronološki prikazani svi važniji događaji i prijelomni trenuci tog procesa. Također, na kraju poglavlja donesen je i opširan spisak literature.

Drugo poglavlje prvog sveska nosi naslov *Religija i misao (Religion and Thought, 241-315)*. U dijelu ovog poglavlja pod naslovom *Vjerske nauke i ulema (Religion Sciences and Ulema, 242-265)*, posmatrajući historijsku pozadinu, autor Ahmet Yaşar Ocak analizira proces širenja islamskih država paralelno s osvajanjima kroz otprilike osam stoljeća, kao i probleme koji se javljaju kao rezultat širenja islamskog društva i njegove kompleksnosti. Predstavnicima uleme bili su ti koji su vršili interpretaciju i objašnjenja Kur'ana Časnog, sunneta poslanika Muhammeda a.s., hadisa i vjerskih pravila. Što se tiče osmanske uleme i klase uleme, spomenuti su fakih, ekspert u poznavanju šerijata, koji su se u svojstvu savjetodavaca nalazili u društvu Osmana Gazije i njegovih nasljednika. S tim u vezi, govori se i o osnivanju prve medrese u Nikeji (Izniku) u doba Orhana Gazije 1331. godine, o osnovnim vjerskim naukama izučavanim u ovoj i svim kasnijim medresama, te o principima školovanja. Autor zaključuje da su Osmanlije postali nasljednici religijskih nauka u islamskom svijetu u onom periodu kada više nisu pisana originalna djela. Ovom nasljedstvu pristupano je pragmatično i, izgleda, u skladu s praktičnim potrebama države i društva.

Autor drugog dijela ovog poglavlja, pod naslovom *Sufizam, sufije i tarikati, privatne derviške lože (Sufism, Sufis and Tariqahs, Private Dervish Lodges, 266-287)*, također je Ahmet Yaşar Ocak. On nas upoznaje s osnovnim značenjem pojma sufizam, odnosno islamski misticizam, te s osnovnim karakteristikama različitih tarikata. Nakon toga, on ističe značaj i ulogu sufizma i tarikata u osman-

skoj državi, analizirajući "prijelazne" periode, kao i njihovu ulogu u seldžučkoj državi i procesu formiranja turkmenskih bejluka, kao i kasnije, u osmanskoj administraciji, u formiranju novih naselja u periodu osvajanja itd. On govori i o osnovnom učenju islamskog misticizma, o pojmovima *velâyet* i *kutb*, te o tzv. "piramidi svetih ljudi". Autor prepoznaje dva pravca islamskog misticizma kod Osmanlija: monoteistički popularni islamski misticizam i viši monoteistički islamski misticizam, te nabroja njihove predstavnike. Kao zaključak, autor iznosi mišljenje da je sigurno jedan od najblistavijih perioda u historiji islamskog misticizma onaj u doba Osmanlija.

U poglavlju pod naslovom *Tarikatska zdanja / tekije u osmanskoj arhitekturi (Tariqah Buildings / Tekkes in Ottoman Architecture, 288-307)* autor Baha Tanman piše o terminološkim problemima vezanim za pojam tekija. Autor vrši podjelu tekija u osmanskom periodu u četiri grupe, koje se, prema različitim kriterijima, dijele na podgrupe. Ovo poglavlje obiluje informacijama i tlocrtima različitih tekija razvrstanih po grupama, što može biti od koristi onima koji se bave arhitekturom.

Treće poglavlje prvog sveska - *Nauka i obrazovanje (Science and Education, 317-417)*, sastoji se od četiri rada različitih autora. Autor prva dva rada, *Nauka u Osmanskom carstvu (Science in the Ottoman Empire, 318-343)* i *Osmanske obrazovne institucije (Ottoman Educational Institutions, 344-385)* jest Ekmeleddin Ihsanoğlu, nezaobilazno ime kad je riječ o navedenom znanstvenom području. I u ovom, kao i u ranijim svojim radovima, autor nas detaljno informira o islamskim obrazovnim institucijama u kojima je na jednom organiziranom principu pružana mogućnost stjecanja znanja. Informacije koje ovaj autor pruža možemo pronaći i u ostalim njegovim radovima, od kojih su neki prevedeni i na naš jezik i objavljeni.

Selçuk Akşin Somel autor je dijela pod nazivom *Škole različitih vjerskih zajednica i strane misionarske škole (The Religious Community Schools and Foreign Missionary Schools, 386-401)*. S obzirom na to da je osmanska država, koja je imala službeno islamski identitet, priznavala ostale monoteističke religije, pripadnici tih zajednica imali su autonomiju po pitanjima koja su se ticala religije, kao što su brak, nasljeđivanje i obrazovanje. U skladu s tim, pripadnicima ovih zajednica pružana je mogućnost obrazovanja u institucijama u kojima su predavači bili pripadnici klera, a obrazovanje vjerske prirode na jeziku na kojem je vršeno bogoslužjenje.

Sljedeći rad u ovom poglavlju nosi naziv *Metrologija: Od tradicionalnih mjera do metričkog sistema (Metrology: From Traditional Weights and Measures to the Metric System, 402-413)*. Autor Feza Günergun govori o osmanskom sistemu mjerenja i promjenama koje se s vremenom dešavaju u njemu. Propisi u Osmanskom carstvu zahtijevali su da sve mjerne jedinice budu standardizirane i pod stalnom kontrolom *muhtesiba* (tržišnog inspektora). U vezi sa standardizacijom mjera ističe se to da su za određene sandžake donošene posebne *kanunname* (zakonici) kojima su utvrđivane razlike u stanju među sandžacima. Tako je naprimjer u kanunnami za Bosanski sandžak sultan naredio da u Bosni, tzv. sarajevska *kila* iznosi 64 *oke*, za razliku od istambulske *kile* koja je iznosila 20 *oka*. Službeno prihvaćanje decimalnog metričkog sistema sa Zapada u osmanskoj državi desilo se 1869. godine.

Neke aspekte svakodnevnog života u Osmanskom carstvu obrađuje četvrto poglavlje: *Svakodnevni život i komunikacije (Daily Life and Communications, 419-457)*. Metin And je autor prvog dijela poglavlja, *Društveni život Osmanlija u šesnaestom stoljeću (The Social Life of the*

Ottomans in Sixteenth Century, 420-441), u kojem govori o svakodnevnom životu u Istanbulu. Vidimo da ono što posebno privlači pažnju zapadnih putopisaca jesu običaji, hamami i čistoća, specifična kuhinja, maniri, bavljenje sportom, ali i rigorozan stav po pitanju konzumiranja alkohola, opojnih droga, sodomije i svih ostalih devijacija u ponašanju.

Drugi dio ovog poglavlja, *Transport i komunikacije (Transportation and communications, 442-455)*, napisao je Orhan Kuloğlu. Osmanska država je naslijedila mrežu transporta i od Rimskog i od Bizantskog carstva, kao i infrastrukturu dograđenu od strane Seldžuka. Svi putevi su vodili u Istanbul ili iz Istanbula. Period koji autor u ovom radu naročito obrađuje jeste XIX stoljeće, kada dolazi do modernizacije u svim vidovima transporta.

Na kraju se nalazi spisak skraćenica, korištenih izvora i literature te ilustrirana *Genealogija Osmanske dinastije (Genealogy of the Ottoman Dynasty, 460-463)* i *Hronologija Osmanskog carstva (Chronology of the Ottoman Empire, 464-486)*, u kojoj su hronološki navedeni svi važni događaji u nastanku i postojanju osmanske države, od 1261. godine, kada se počinju formirati prvi turkmenski bejluci u Anadoliji, pa do 1924. godine, kada dolazi do ukidanja halifata i protjerivanja preostalih članova osmanske dinastije van granica Turske.

OTTOMAN CIVILISATION 2, str. 495-1168

Dok se prvi svezak ove knjige više bavi hronologijom događaja vezanih za nastanak i razvoj Osmanskog carstva, te prati i uočava različite faktore koji su doveli do toga da Osman Gazi postane najznačajniji među mnogobrojnim turkmenskim begovima na granici sa Bizantom, valorizira ulogu alpova i erena

u duhovnoj pripremi gazija okupljenih oko Osmana za učešće u bitkama, drugi svezak ističe i ostale karakteristike navedenog perioda. U četiri poglavlja, koliko sadrži ovaj svezak, obrađuju se područja književnosti i umjetnosti. Svezak počinje petim poglavljem pod naslovom *Književnost (Literature, 495-623)*. Autor dijela ovog poglavlja, pod naslovom *Turska književnost od XIII do XV stoljeća (Turkish Literature: Thirteenth to Fifteenth Centuries, 496-525)*, Gönül Tekin, piše o karakteristikama turske književnosti u navedenom vremenskom periodu, odnosno o utjecaju arapskih i perzijskih klasika na tu književnost. Seldžučki sultani pokazivali su sklonost ka sufijskom učenju i pružili su utočište mnogim sufijskim redovima koji su nakon invazije Mongola spas potražili u Anadoliji. Ovdje su navedeni najznačajniji predstavnici književnosti XIII stoljeća, koji su započeli razvoj mistične narodne književnosti u Anadoliji, kao i njihova najznačajnija djela. Također se govori o njihovom utjecaju na djela kasnijih autora, bilo onih s prostora nekog od anadolskih bejluka, bilo kasnijeg Osmanskog carstva, sve do početaka XVI stoljeća.

Drugi dio poglavlja, čiji je autor Günay Kut, vremenski se nadovezuje na prethodni i naslovljen je *Klasični period u turskoj književnosti (The Classical Period in Turkish Literature, 526-567)*. U ovom dijelu akcent je stavljen na divansku književnost, produkt visoke dvorske kulture, koja je naročito procvjetala početkom XVI stoljeća. U poređenju s narodnom književnošću, koja je nastajala uglavnom pod utjecajem i u okvirima derviških redova, divanska književnost pisana je ili prevedena često po direktnom zahtjevu samog sultana ili nekog od velikodostojnika, koji su važili za pokrovitelje umjetnosti. Klasična književnost razvijala se pod pokroviteljstvom dvora. Autor opisuje karakteristike najzastupljenijih

žanrova, što ilustrira stihovima nekih od najpoznatijih predstavnika tih žanrova. Također govori o sultanima pjesnicima te navodi i neke njihove stihove.

O karakteristikama i glavnim predstavnicima turske književnosti u doba reformi, o "modernizaciji", o rađanju pokreta *Servet-i Fünun* 1896. godine, o turskoj književnosti početkom XX stoljeća te pokretima *Fecr-i Âti* i *Millî Edebiyat* između 1908. i 1923. godine piše M. Orhan Okay u dijelu ovog poglavlja koji nosi naslov *Turska književnost u doba Tanzimata (Turkish Literature During the Reform Period, 568-595)*.

Posljednji dio ovog poglavlja, autora İlhana Başgöza, nosi naziv *Turska narodna književnost (Turkish Folk Literature, 596-615)*. Isključujući period moderne književnosti, autor tursku književnost dijeli u četiri pravca: divansku književnost osmanskog dvora, tekijsku književnost, književnost putujućih derviša – ašika, i tursku narodnu književnost, odnosno usmenu književnost nepoznatih autora, te njihovu ulogu u društvenim i književnim okvirima osmanskog društva.

Šesto poglavlje, *Arhitektura i lijepa umjetnost (Architecture and Fine Arts, 625-979)*, sastoji se od radova devet autora koji govore o osmanskoj arhitekturi te različitim pravcima u umjetnosti koji su egzistirali u osmanskoj državi. Što se tiče arhitekture, riječ je o najzastupljenijim arhitektonskim objektima, džamijama, mesdžidima, tekijama, hanovima, hamamima, turbetima. Autor govori o osnovnim karakteristikama objekata građenih u osmanskom periodu, upotrebi keramike, specifičnosti sultanskih džamija iz XVI stoljeća. Prema mišljenju ovog autora, značajniji evropski utjecaj u osmanskoj arhitekturi osjeti se tek početkom XVIII stoljeća.

Dio koji govori o osmanskoj keramici i lončarstvu ilustriran je prelijepim fotografijama prepoznatljivih plavo-bijelih

keramičkih pločica iz Iznika, korištenih u gradnji različitih objekata. Iako je u doba Seldžuka Konya bila prijestonica umjetnosti i arhitekture, u osmansko doba to postaju Iznik, Kütahya i Bursa. Tradicionalnoj seldžučkoj paleti boja keramike, koja se sastojala od tirkizne, kobaltno plave, patlidžan-ljubičaste i crne, sada su dodate nove boje: bijela, pistaci-zelena, žuta i svijetloljubičasta.

Oslikavanje i dekoracija u osmanskoj arhitekturi, koji također spadaju u vid umjetnosti, te motivi i materijali korišteni prilikom rada, opisani su u sljedećem dijelu ovog poglavlja. Ilustracije objekata koje stoje uz tekst donekle nam dočaravaju stvarnu ljepotu motiva o kojima je riječ.

U osmanskom društvu skupocjene tkanine bile su od velike važnosti bilo da se radi o privatnom životu ili ceremonijama u javnom životu carstva. Sultan je za zasluge nagrađivao pojedince ne medaljama kao na zapadu, nego ogrtanjem skupocjenim ogrtačem zvanim *hilat*. Ljepota tkanina proizvedenih u Bursi, kao što su baršun, saten, te posebne vrste svilenih tkanina s motivima kao što su *seraser* ("odjeća od zlata") i *kamha* (svileni brokat), izazivala je divljenje i van granica Osmanskog carstva.

O jednoj od karakterističnih grana umjetnosti u Osmanskom carstvu - ćilimarstvu, govori dio rada ilustriran predivnim motivima s turskih ćilima. Osmanlije su naslijedili seldžučku tradiciju u ćilimarstvu, koja vuče korijene iz tradicije brojnih turkmenskih plemena. Rad govori o najpoznatijim tipovima ćilima i motivima na njima. Počinje od ćilima iz Konye, koje karakteriziraju geometrijski motivi. Najranije turske ćilime karakteriziraju motivi životinja, dok su ćilime s osmanskog dvora izrađivali majstori dovedeni iz Tabriza i Egipta.

Evropsko plemstvo sakupljalo je turske ćilime još od XIV stoljeća, a evropski

slikari su bilježili motive s ćilima na svojim platnima. Neki su ime dobili po evropskim slikarima na čijim slikama su ostali zabilježeni.

U dijelu posvećenom kaligrafiji autor objašnjava šta je to *kufi* pismo, koje su to modificirane forme ovog pisma, i kod Osmanlija poznate kao *aklâm-i sitte* (*muhakkak, reyhânî, nesih, sülüs, rîkâ, tevki*), koje su nove forme nastale kombinacijom navedenih šest te navodi najpoznatije kaligrafske škole i njihove predstavnike.

Interesantan je i dio poglavlja o rukopisima koji, ispisani rukom vještog kaligrafa, ilustrirani minijaturama, iluminirani i uvezani u kožni povež rukom vještog knjigovesca, postaju istinska umjetnička djela. Naročito lijepi i skupocjeni primjerci ovakvih rukopisa su oni dodatno ukrašeni zlatovezom i dragim kamenjem.

Dio poglavlja koji govori o iluminacijama na rukopisima, primjercima Kur'ana, fermanima s iluminiranim tigramama, divanima pjesnika, ilustriran je prelijepim fotografijama primjeraka o kojima je riječ.

Tema narednog dijela poglavlja jesu minijature u osmanskom slikarstvu, a spomenuti su i najznačajniji minijaturisti i njihova djela - Nesuh Matrakçi, Osman Nakkaş i drugi.

O počecima slikarstva i vajarstva kod Osmanlija govori dio poglavlja čiji je autor Günsel Renda, urednik cjelokupnog izdanja. Vidimo da je "doba tulipana" period kada pod pokroviteljstvom sultana Ahmeda III (1703-1730) i velikog vezira Damat Ibrahim-paše i u slikarstvu počinju novi trendovi inspirirani jačanjem veza sa Zapadom.

Tema prvog dijela sedmog poglavlja, *Izvodilačke umjetnosti i muzika (Performing arts and music, 981-1045)*, jest izvođenje tradicionalnih predstava kod

anadolskih Turaka. U ovom dijelu govori se o razvoju četiri različita pravca s obzirom na okruženje u kojem nastaju: narodne predstave, popularne predstave, dvorske predstave i predstave u duhu zapadnjačke tradicije. Spomenuti su i profesionalni pripovjedači, kao i pozorište sjena, *Karagöz*.

O značaju muzike i muzičkih instrumenata saznajemo u drugom dijelu ovog poglavlja, u kojem su opisani tradicionalni turski muzički instrumenti: *ud, rebâb, çeng, kanun* i ostali.

Autor prvog dijela osmog poglavlja, *Evropa i Osmanlije (Europe and the Ottomans, 1047-1129)*, jest Halil İnalçık. U dijelu pod nazivom *Međusobni politički i kulturni utjecaji između Evrope i Osmanlija (Mutual Political and Cultural Influences Between Europe and the Ottomans, 1048-1089)*, on govori o promjeni sistema osnovnih vrijednosti koje određuju jednu kulturu. Između ostalog, İnalçık iznosi svoje neslaganje s mišljenjem u kojem su mnogi historičari ujedinjeni o tome da je evropska kultura i civilizacija sa svojim racionalnim i humanističkim karakterom jedina koja može biti temelj svakog sekularnog društva i da je zbog toga jedina podobna da bude zajednička cijelom čovječanstvu.

U drugom dijelu ovog poglavlja, *Evropa i Osmanlije: Umjetnička razmjena i saradnja (Europe and the Ottomans: Interactions in Arts, 1091-1121)*, Günsel Renda piše o različitim fazama razvoja turske umjetnosti, ukazujući na utjecaj koji su na nju izvršili zapadni umjetnici.

Onome ko se bavi izučavanjem različitih segmenata u razvoju Osmanskog carstva ovo izdanje ponudit će obilje informacija. Ono što u ovoj knjizi naročito privlači pažnju jesu kvalitetne fotografije koje su zaista ispunile svoju svrhu ilustrirajući tekst uz koji se nalaze.

Davor Dukić, *SULTANOVA DJECA, Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Zadar, 2004.

”Pleme svim ljudima mrsko na čitavoj kugli zemaljskoj / Bio je Turaka taj kleti i podmukli rod...” Ovim stihovima otpočinje elegija Jurja Šižgorića, jednog od prvih i uzornih autora citiranih u knjizi Davora Dukića *Sultanova djeca, Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*. Kako je u podnaslovu i navedeno, ta se knjiga bavi poviješću kolektivnih predodžbi hrvatske kulture o turskoj odnosno osmanskoj kulturi. Kronološki nižući pojedinačno interpretirana djela hrvatske ranonovovjekovne književnosti, autor im pristupa kao kroatist, ali i kao povjesničar, pri čemu izbor građe nije ograničen samo na fiktionalnu književnost, nego uključuje i narativne izvore.

Pripadnicima ”neprijateljskog” osmanskog tabora izvori dodjeljuju mnoštvo stereotipnih uloga, od kojih su najčešće Vjerski Neprijatelj / Nevjernik, Osvajač, Snažni Ratnik i Nasilnik; oni su glavni likovi uglavnom stereotipnih radnji koje se jednom riječju mogu opisati kao ”zlo-djela”. Ipak, povremeno, i kako se penjemo uz kronološku skalu sve učestalije, izvori nam pružaju i šarolik i etnografski znatiželjan uvid u život Drugoga i Drugačijega. Riječima recenzentice prof. dr. Dunje Fališevac, ”Knjiga, prvo, problem Drugog sagledava s pozicije suvremene imagologije, drugo, pristupajući ‘mrtvim’ tekstovima s aspekta književne i kulturne antropologije, osvjetljava pitanje na nov i moderan način, i, treće, precizno, podrobno i relevantno interpretirajući književne tekstove s turskom motivikom često razbija tradicionalne i stereotipne predodžbe o slici Turaka u svekolikom kulturnom pamćenju ...”

U hrvatsku književnu kulturu turska je tema ušla već sredinom 15. stoljeća, kad se javljaju tzv. "protuturski govori" na latinskom jeziku. Od kraja 15. do polovice 16. stoljeća u hrvatskoj književnosti koja se bavi temom turskog Osvajača traje "lamentacijsko razdoblje": tijekom toga razdoblja hrvatski se pisci s "predzida kršćanstva" patetičnim vapajima – koji su odraz straha i mobiliziranosti – za pomoć obraćaju vladarima kršćanskih zemalja u europskome zaleđu. No, već od druge polovice 16. stoljeća Turci u hrvatskoj književnosti prestaju biti samo Osvajači te postaju i susjedi s kojima se ratuje, ali i trguje, pa izvještaji hrvatskih pisaca nastaju i kao rezultat nerijetko podsmješljive susjedske ljubopitljivosti. U to doba, naime, bitke odnosno pobjede kršćanske vojske kod Lepanta (1571), Siska (1593) i Gyōra (1598) vraćaju nadu u mogućnost pobjede i protjerivanje Turaka. Takav način opisivanja zadržava se i napreduje sve do opsade Beča (1683) i, konačno, rata Austrije i Rusije protiv Turske (1788-1792), kad se "kolo sreće" već dobro zavrtjelo u drugu stranu, do te mjere da je poraženim Turcima potrebno milosrđe kršćanskih pobjednika. U 18. stoljeću dolazi i do promjene sadržaja pojma Turci: dok je ranije taj pojam označavao vojno-upravnu elitu Osmanskog Carstva, u 18. stoljeću njime se sve više označava susjedno slavensko muslimansko stanovništvo. Time u literaturu ulazi tema poturčenjaštva, bilo u okviru rasprava o "slovinstvu", bilo kao meta pogrda strogih i nesalomljivih narodnih učitelja kakav je primjerice bio M. A. Relković.

Turska tematika u hrvatskoj književnosti najčešće je obrađivana u epskim djelima. U hrvatskoj dramskoj književnosti ranog novovjekovlja Turci se pojavljuju rjeđe, i to, nakon "lamentacijskog perioda", isključivo u komedijama. Smješteni u dominantno kršćanski svijet

komedije, likovi-Turci povremeno progovaraju karikiranim turskim jezikom (npr: "Hala bala sunda bunda surutua hjez, hichz", str. 95), ili je njihov govor protkan turcizmima. To obilježje njihova jezika, kako autor zaključuje, pridonosilo je komičnosti i dojmu o "primitivnosti" sredine koju su zastupali.

Pored kronološke analize, autor upućuje i na regionalne razlike pri obradi "turske teme". S tim u vezi posebno je zanimljiv primjer Dubrovnika. Poznato je da je Dubrovnik s Osmanskim Carstvom uspostavio svojevrsan vazalni odnos koji mu je priskrbio pravo na razvijanje slobodne trgovine i političke slobode unutar granica Republike. Koliko god da su Dubrovčani sami sebe smatrali zastupnicima kršćana u Osmanskom Carstvu, gradska politika prema Turcima kod dubrovačkih pisaca nerijetko je bila izvorom nelagode koju je trebalo na neki način opravdati: u tu se svrhu uvijek moglo pribjeći ponavljanju redaka o kršćanskoj neslozi i nadmoći turske vojne sile. Ipak, i ondje je bilo pisaca koji nisu bili spremni zatomiti svoje negativne stavove o Turcima kako bi išli niz dlaku gradskoj politici, ali su njihova djela ostala u rukopisima.

Autor je knjigu opremio i opširnim "Pojmovnikom stereotipa o Turcima i antiturskoj politici", te "Rječnikom aksioloških atribucija".

Marta Andrić

GAZIHUSREV-BEGOVA BIBLIOTEKA U SARAJEVU, KATALOG ARAPSKIH, TURSKIH, PERZIJSKIH I BOSANSKIH RUKOPISA, SVEZAK ČETRNAESTI. Obradio Osman Lavić, Al-Furqan, Fondacija za islamsko naslijeđe - Rijaset Islamske zajednice u BiH, London - Sarajevo, 1426/2005, XIV+592+prilozi (ukupno 640)

Pojava svakog kataloga rukopisa predstavlja veliki iskorak u otkrivanju i promoviranju manje poznate ili potpuno nepoznate kulturne pisane baštine. No, kada jedna institucija stigne do 14. sveska kataloga, onda to svakako predstavlja poseban kuriozitet i skreće pažnju na sebe. U ovom slučaju to predstavlja veliki značaj iz nekoliko razloga. U našim okolnostima, nakon stradanja Orijentalnog instituta i Nacionalne biblioteke, to ima posebnu težinu, jer prikupiti i sačuvati toliki broj rukopisa u našim uvjetima zaista je vrijedno svake pažnje i poštovanja. Osim toga, ima još razloga zbog kojih pojava ovoga sveska ima posebno mjesto. Ako se uzme u obzir da je četvrti svezak štampan 1998. godine, onda se objavljivanje četrnaestog sveska doima zaista impozantnim rezultatom. Dakako, kada se imaju na umu sve poteškoće s kojima se sreću obrađivači kataloga, koje je neupućenima u sve probleme i "tajne" rukopisa teško i naslutiti, onda sve to ima dodatnu težinu i predstavlja veliki događaj.

Četrnaesti svezak kataloga već je treći katalog u obradi Osmana Lavića i on obuhvata rukopise pod brojevima od 7819 do 8287 iz fundusa Gazi Husrev-begove biblioteke, što znači da je ovim katalogom obuhvaćeno 468 kodeksa, 785 djela sa 495 različitih naslova. U tematskom pogledu XIV svezak kataloga predstavlja nastavak II, IX i X sveska, kojima su

obuhvaćeni rukopisi iz oblasti islamskog prava (fikha) i njegovih poddisciplina.

Autor kataloga ostao je dosljedan već ustaljenoj metodologiji koja se nekako standardizirala pri obradi rukopisa i publikovanju kataloga u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Na početku kataloga dati su elementi koji ne samo da olakšavaju snalaženje u katalogu nego nude i osnovne informacije o nastanku, sadržaju kataloga, kao i metodologiji, transkripciji, a i o literaturi kojom se autor u izradi kataloga služio. Ovi elementi dati su trojezično - na bosanskom, engleskom i arapskom jeziku, što omogućuje širu upotrebu.

Sadržaj kataloga strukturiran je redoslijedom koji počinje Uvodom u islamsko pravo (str. 3-11), a potom slijede: Islamsko pravo (str. 11-193), šerijatskoppravna rješenja (fetve) (str. 193-209), islamsko nasljedno pravo (str. 209-239), državno pravo i uređenje države (str. 239-293), zakoni, postupak pred šerijatskim sudovima (str. 293-315). Posebno i najobimnije poglavlje predstavljaju djela iz oblasti propovjedništva (vaza) (str. 315-533).

U okviru ovih grubo predstavljenih cjelina sadržani su rukopisi na različitim jezicima - arapskom, turskom i bosanskom. To je zavisilo od fundusa biblioteke, te tako neka poglavlja sadrže djela na jednom, neka na dva, a neka i na tri jezika, sa neujednačenim brojem rukopisa. Tako u ovom katalogu poglavlje "Uvod u islamsko pravo" sadrži samo rukopise na arapskom jeziku, dok su s druge strane zakonski akti pisani i prepisivani samo u verziji na turskom jeziku, tako da cjelokupan dio "Zakoni" isključivo predstavlja djela na turskom jeziku. Kada se promatra jezička slojevitost ovoga sveska kataloga, može se reći da je najveći broj rukopisa na turskom jeziku (396), potom arapskom (365), a znatno manje na bosanskom (19) i najzad na perzijskom (5). Ovo predstav-

lja i svojevrsan indikator zastupljenosti navedenih jezika u pojedinim naučnim disciplinama.

Na kraju ponuđeni indeks olakšava čitaocu kataloga snalaženje u različitim pravcima. On je dat u više varijanti, što itekako predstavlja olakšavajuću okolnost za korisnike. Tako je dat indeks naslova u transkripciji, indeks autora, indeks prepisivača, indeks bivših vlasnika i vakifa, indeks mjesta i najzad kongruencija brojeva u dvije varijante.

Pojava kataloga ima višestruki, kulturološki i znanstveni značaj. Upoznaje

nas sa rukopisnim naslijeđem na našim prostorima, posebno tokovima znanosti izvan bosanskohercegovačkog podneblja, a naša naučna i šira javnost dobija neposredniji uvid u fundus Biblioteke. Pored toga što otkriva imena novih, ranije nepoznatih autora, rukopis otkriva i nova djela odranije poznatih autora. Sve to dakako predstavlja izazov za potencijalne istraživače, kojima ovaj kao i drugi katalogi olakšavaju i znatno skraćuju put u potrazi za djelima izvorne rukopisne građe.

Aladin Husić